БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1925 чылдан үнделгеннеп

1967 ч. ЯНВАРЬ 8 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 7 (6644).

Өртээ 2 көп.

Коммунистер, комсомолчулар, бүгү ажылчы чоннар боттарынын тургузукчу күш-ажылы-биле чуртту экономиктиг болгаш шериг күчүзүн улам ынай көвүдедир, партия Программазында болгаш СЭКП-нин XXIII съездизинин шиитпирлеринде тодараткан коммунистиг тургузуушкуннун улуг планнарын амыдыралга улам улуг энергия-биле боттандырар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының алдарлыг бежен чыл оюн төлептиг уткуур дээрзинге быжыг бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди илергейлеп тур.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга белеткел дугайында

СЭКП ТК-ның 1967 чылдың январь 4-те доктаалы

1967 чылдың ноябрь 7-де Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээн хүнүнден бээр 50 чыл болур.

Совет улус, а оон-биле кады бүгү чурттарның ажылчы чоннары делегейде баштайгы социалистиг күрүнеин төрүттүнгениниң бүгү делегейге төөгүлүг ол хүнүн байырлалдыы-биле демдеглээр. Октябрьның 50 чылы — ол дээрге марксизм-ленинизмниң, ажылчын шимчээшкининиң идеалдарының, пролетаржы интернационализмнин болгаш улустарның найыралының тиилелгези болур-дур.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы «бүгү делегей төөгүзүнүң чаа үезин» (В. И. Ленин), капитализмнин буураашкынының үе-чадазын ажыткан, кижи төрелгетеннің салым-чолун социализмче угландырган. Эрткен чартык чүс чыл дургузында кижи төрелгетеннің хөгжүлдези Октябрь революциязының идеяларының тиилелгелиниң, делегейнин социал-политиктиг байдалын үндезини-биле өскерткен эң улуг революстуг боттанылгаларның демдээ-биле чоруп келген.

Октябрьның бежен чылы—марксизм-ленинизмнин, Октябрьның социалистиг революциязының сорук кирикчизи болгаш организакчызы, Коммунистиг партиянын, Совет күрүнеин үндезилекчизи болгаш баштыңчызы, делегейнин коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эви дээш демиселчи — Владимир Ильич Ленининиң амыдыралга бадыткалдыг өрединиин байырлалы болур-дур. Ленинизм — революстуг бодалдын, революстуг хөделиишкининиң, революстуг эрес-дидим чоруктун мөңгеде диригг үнер дөзү; ниитилелдиң социал чаартылгазы дээш туржуп турар кижилерниң чаа-чаа салгалдары ленинчи идеяларга хандыкшып турар. Ленининиң ады чер бөмбүрээзинде бүгү улустарынга кызыгаар чок эргим үнелиг, ол ат чаа делегейниң сүлдези болу берген.

Совет эрге-чагырганың 50 чылынга белеткенип тура, Коммунистиг партия, совет улус бодунуң күштерин, бодунуң гениалдыг угаанын революцияның хөрээнге, күш-ажылдың кижилерниң аас-нежии дээш демиселге берген Ильичиге бодунуң ынакшылын катап-катап илередип, оон чагыгларын ыдыктыы-биле күүседир. Октябрьның чаалап алыышкыннарын камнаар болгаш көвүдедир деп чайгылыш чок шиитпирлиг чоруун илередип турар.

Октябрь революциязы помещиктерниң болгаш капиталистерниң тергииделин төөгүде эң баштай-ла чок кылган, мөлчүкчү тургузугну буза шапкан. «Бүгү эрге-чагырганы Советтерге!» деп лозун-биле ажылчыннар, тараачыннар, солдаттар болгаш матростар эрги делегейни штурмнап киргеш, тиилеп үнгеннер. Пролетариаттың диктатуразы тургусугнган, күрүнеин чаа хевири—совет социалистиг күрүне тывылган. Ажылчы чоннарның тергииделинин үе-чадазы эгелээн. Улус массаларны экономика, социал болгаш политика талазы-биле хостаары, аңгы талазы-биле болгаш национал дарлалдан оларны хостаары, күш-ажылдың кижилерининң бүгү талалыг хөгжүлдези чаа делегей тургузуушкунунуң эчис сорулгазы болу берген. Октябрьның революстуг гуманизмининиң эн улуг ужур-угказы могум-на ында.

Бүгү делегей төөгүзүнүң оон мурнундагы хөгжүлдезининиң бүгү чорудулгазының көдүрүп үндүргеи үндезини айтырыгларын: келир үе дугайында, социал депшилгенин характеринин дугайында, дайын болгаш тайбын дугайында, делегей депшилгезинин салым-чолунун дугайында айтырыгларны шиитпирлээринин оруктарын Октябрь революциязы ажыткан.

Октябрьның тиилелгези социалистиг революцияның ленинчи теориязын бадыткаан. Капитализмнин буураашкынының болгаш социализмнин бадыткаттынарының чайлаш могунун дугайында;

революцияга болгаш чаа ниитилелди тургузарда Коммунистиг партияга удуртканн ажылчын аңгының авангардтыг ролюнун дугайында;

пролетариаттың диктатуразы болгаш социализм тиилелгези дээш демиселге оон ролюнун дугайында;

пролетариаттын диктатуразының хевири болур Советтер болгаш ёзулуг улусчу эрге-чагырганын, социалистиг демократияның органнарының дугайында;

социал-хосталга дээш демиселге шиитпирлиг күш болур ажылчын аңгының удуртулгазы-биле ажылчын аңгының тараачыннар-биле болгаш ажылчы чоннарның өске-даа кезектери-биле эвилелиниң дугайында;

индустриализация болгаш көдээ ажыл-агыйның социалистиг чаартылгазының дугайында;

национал айтырыгны шиитпирлээринин оруктарының дугайында;

ажылчы чоннарның амыдырал деннелин бедидер болгаш культура революциязын боттандырар дугайында марксистиг-ленинчи өредиг төөгү шылгалдазын тудуп эрткен.

Октябрьның 50 чылын үткүп турар, совет улус демиселдин болгаш тиилелгелернин чартык чүс чыл оруунун түннелдерин үндүрүп турар. Ол дээрге — помещик-капиталистиг тургузуудан—үндезин социал чаартылгаларже, мөлчүтдел деп чүвени билбес ниитилелче; ажылчы чоннарның политиктиг эрге чок чоруундан—социалистиг демократияже; улустарны национал талазы-биле дарлаар чоруктан — хосталга болгаш деңгеже, найыралче болгаш акы-дүңмалышкы чорукче; техника-экономика талазы-биле хожудангай чоруктан — амгы үеним индустриязыче болгаш механизастаттынган коллективтиг көдээ ажыл-агыйже; бижик билбес чоруктан — улус өредилгезинин, эртемнин болгаш культураның кеступ көрбээн өзүлдезинче орук болур-дур.

Октябрьның хүннеринде, хамааты дайынның болгаш дашты-кы интервенциянның чылдарында ажылчын аңгының, күш-ажылчы тараачыннарның бедик революстуг угаан-бодалы болгаш маадырлыг чоруу өнза күш-биле илерээн. Совет республика, ортулук ышкаш, өжээннешкек күштериниң океанынга бүзээлеткен турган. Дайзыннар ону чайлаш чок болгаш дүрген өлүр деп төлгелеп турганнар. Олар аныяк совет республиканы бооп тудар болгаш узуткаар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турганнар. Ак гвардейжилерниң болгаш интервентилериң оттуг дээрбээн буза шавар, экономиктиг бүзээлээшкинни, ашты болгаш ажыл-агый хоозураашкының ажып эртер төлээде, аажок улуг күжениишкиннер негеттинип келген. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле ажылчыннар болгаш тараачыннар, Кызыл Армия революцияның чаалап алыышкыннарын камгалап ап, дайзыннарны чылча шапкан. Чурт ажыл-агый тургузуушкунунче эгелеп кирипкен.

Улус ажыл-агыйын катап тургузарының болгаш баштайгы беш чылдарның чылдары — ол дээрге бистиң ниитилеливистиң төөгүзүнде уттундурбас арыннарның бирээзи болур-дур. Совет кижилер күштерин, хөрөнгилерин хайыралавайн, чуртту хожудангай чоруун ажып эртериниң, ону күчүлүг социалистиг күрүне болдурарының хөрээ дээш эрес-маадырлыг чоруктун үлегер-чижектерин көргүсүүшаан, чүткүлүг ажылдап турганнар.

Фашист эжеленчилерге удур Ада-чурттуң Улуг дайынында совет улустуң маадырлыг чоруу өлүм чок. Ол дайын аар-берге болгаш хан төгүүшкүнүг, оон негеп турган когаралдары хемчээл чок болган. Бичалза-даа Октябрь революциязының тургусканы совет ниитилел болгаш күруне тургузуу эң аар-берге шылгалдаларны тудуп шылдаан. Империалистиг реакцияның эң-не калчаалыг күштерин, депшилгенин болгаш цивилизациянын эң өжээнниг дайзыны — гитлержи фашизмни чылча шапкан чорук — социалистиг күрүненин дедиш дивес күчүзүн көргүскен. Ада-чурттун Улуг дайынында Совет Эвилелиниң тиилелгези Европаның болгаш Азияның өлөөн хөй чурттарына социалистиг революцияларны хөгжүдеринге, национал-хосталгалыг шимчээшкининиң күчүлүг көдүрлүүшкүнүнге таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Социалистиг тургузугнуң нүмү дайын сөөлүндеги чылдарда база тодазы-биле илерээн. Быска хуусаа иштинде хүлден болгаш бузундулардан хоорайлар болгаш суурлар тургустунган. Дайынга үрегеттирген ажыл-агый долузу-биле катап тургустунган, экономиканы, эртемни болгаш культураны хөгжүдеринге чаа-чаа чедиишкиннер чедип алдынган, чурт коммунизм тургузуушкунун калбартырының үезинче кирген.

Бистиң чуртувустун мурнунга төөгүнүң салганы аажок улуг сорулгаларны шиитпирлээринге совет улус бодун бердинген, револючу организастыг чоруун, туруштуун, медерелдиг сагылга-чүрүмнүүн болгаш сорулгаже чүткүлдүүн көргүскен.

Хаан чазактың кара-бажыңнарынга болгаш шөлүлгелеринге өлген револючу демиселчилериниң, ленинчи-большевиктериниң тураскаалы, социалистиг революцияның болгаш хамааты дайынның улусчу маадырларының тураскаалы кезээде ыдыктыг болуп арттар. Ак гвардейжилериниң, интервентилериниң, фашистиг эжелекчилериниң холундан өлген, улустың хөй миллион эң өөл-ларының болгаш кыстарының ханы-биле бистиң черивис өлбек суттартынган. Бистиң Төрээн чуртувустун хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап алган улустың өолдарының болгаш кыстарының алдары өшпес. Бирги беш чылдарның, чаа заводтарның, колхозтарның болгаш совхозтарның эрестиг тургузукчулары кажан-даа уттундурбас. Совет ниитилелдиң материалдыг болгаш угаан-бодал байлактарын боттарының күш-ажылы-биле көвүдедип келген кижилериниң ажыл-хөрөктери мөңге чурттаар.

Бистиң улузувустуң оруу улуг. Оон маадырлыг чоруу улуг. Олар келир үениң салгакчыларынга, хосталганың оруун шилип алган бүгү кижилерге мөңге үлегер-чижек болур.

Социализмнин кызыл туу бистиң чуртувустун кырында чартык чүс чыл тиилелгелиг кипскип турар. Совет улус Маркстың, Энгельстин, Ленининиң идеяларын чартык чүс чыл иштинде амыдыралга боттандырып келген. **Социализмниң ССРЭ-ге бүрүн болгаш үзе тиилелгези база коммунизмни тургузарынче шилчээни — бистиң чуртувуста революстуг чаартылгаларның эң чугула түңнели.**

Октябрьның 50 чылы — бо дээрге хөгжүлдези быжыг темпилиг, чаа техника-биле хандырылгыр, эн-не нарын эртемтехниктиг айтырыгларны болгаш улус ажыл-агыйның сорулгаларын шиитпирлеп шылаар аргалыг улуг социалистиг үлетпүрну тургусканы-дыр. Совет Эвилелин индустриалдыг күчүлүг күрүне кылдыр хуулдурганы — ажылчын аңгының, бүгү улустың эң улуг тиилелгези болур. Бистиң чуртувустун ажылчын аңгызы баштайгы беш чылдарның алдарлыг күш-ажылчы чаңчылларын камнаы-биле кадагалап база хөгжүдүп турар.

Октябрьның 50 чылы — бо дээрге көдээни кооперастаарының ленинчи планын амыдыралга боттандырганы, көдээ ажыл-агыйның социалистиг улуг бүдүрүлгезин тургусканы-дыр. Колхоз тургузуунун тиилээнинин түңнелинде, көдээде амыдыралдың укладынга социал өргилде боттанган. Көдээ ажыл-агыйның улам ынай көдүрлүүшкүнүн хандырар. Төрээн чуртунун байлаан көвүдедир дээш алдарлыг колхозчу тараачыннар, совхозтарның ажылчыннары могаг чок энергия-биле ажылдап турар.

Октябрьның 50 чылы — бо дээрге улустуң амыдырал деңнелиниң көдүрлүүшкүнү-дүр. Күш-ажылга болгаш дыштаныл-гага, халас өредилгеге, медицина хандырылгазына болгаш пенсия хандырылгазына эрге совет кижилерге чайгаар болгаш чаңчыл болган түүлдер апарган. Социализм даартагы хүнге бүзүрелди совет кижиге берген: ажыл чокталырының коргуушкуну, каржы аажылал болгаш чединмес чорук ону мунгаратпас. Кижи дугайында, оон чаагай чоруунун дугайында сагыш салыышкын социалистиг ниитилелде партияның болгаш күрүненин дээди сорулгазы болуп турар.

Октябрьның 50 чылы — бо дээрге культура революциязын боттандырганы-дыр. Социализм совет улуска билигни болгаш чырыдыышкынны берген, ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралын хемчээл чок бедиткен болгаш байлакшыткан. Совет эртеменнер бодунун улузунга төлептиг бараан болуп турар. Совет эртем амгы үеним эртем-техниктиг депшилгезинин бүгү адырларынга кайгамчыктыг түңнелдерни чедип алган. Космосту шинээдип алырынга оон ачы-хавыяазы улуг. Мурнуку үеним эң эки чүүлдерин бодунга шинээдип алган социалистиг культура, литература болгаш уран чүүл ниити пролетаржы хереги кезээ апарган, коммунистиг ниитилелдин бүгү тала-биле сайзырангай кижизин кижизидеринге идепкейлиг дузалап турар.

Октябрьның 50 чылы — бо дээрге улустуң социал, политиктиг болгаш идейлиг өзүп турар чаңгыс эви-дир. Социализмни болгаш коммунизмни тургузары дээш ниити демиселге тывылган болгаш быжыккан, ажылчыннарның болгаш тараачыннарның эвилели ажылчы чоннарның үндезин эрге-ажыктарының ниитилешкек чоруунун үндезининге быжыккан.

Октябрьның 50 чылының түңнели болза бистиң Төрээн чуртувустун бүгү улустарының социалистиг бузулбас акы-дүңмалышкы чоруунун бадыткаттынганы болган. Орус, украин, белорус, узбек, казах, грузин, азербайджан, литов, молдав, латыш, кыргыс, таджик, армян, туркмен, эстон улустар—хостуг болгаш деңгелиг, бүгү нациялар болгаш улустар Совет Социалистиг Республикаларының бузулбас Эвилелинге сырый каттышкан, ниити күжениишкиннери-биле социализмни тургускан, чечектелиишкининиң оруунче кирген болгаш экономиканы база культураны хөгжүдеринге аажок улуг чедиишкиннерни чедип алганнар. ССРЭ-ниң улустарының акы-дүңма чаңгыс өг-бүлезинге тура, бис Октябрьның чаалап алыышкыннарын камгалап алган болгаш шилип алган оруувуска өөлүр улуг түңнелдерни чедип алган бис.

ССРЭ-ниң—эвилелчи социалистиг хөй национал-дыг күрүненин хөгжүлдезинин дүржүлгазы—мөңгежирээн национал айтырыын шиитпирлээринге социализмнин утказын болгаш ужур-дузазын тодараткан, пролетаржы интернационализмнин идеязының херек кырында тиилелгези болуп турар.

Октябрьның 50 чылы—бо дээрге чаа делегейниң, чаа моральдың кижизининиң төрүттүнгени-дир. Октябрь революциязының тиилээнинден хуу өнчүзүрек делегейниң чаңчылдары болгаш артыышкыннары-биле, оон чаасканзырак, эгоистиг, кара-сагыштыг чоруктары-биле шиитпирлиг демисел калбаргаан. Социализм тургузуушкунунун чылдары бистиң чуртувуста кижилерниң аразында харылзааларның хевирин үндезини-биле өскерткен. Эрги ниитилелдин чайгаар күүнүн болгаш чаасканзырак чаңчылдарын социализм ажып эртип шыдавас дээрзинге идеген турган буржуаз идеологтарның кордалы буза шаптынган. Совет эрге-чагырганың чылдарында бедин-биле хөгжээн политиктиг медерелдиг, күш-ажылды чаазы-биле көөр, коллективизмниң болгаш эш-хуузунун, совет патриотизмнин болгаш пролетаржы интернационализмнин өзүзүнга кижизиттинген кижилерниң салгалы өзүп келген. Револючу кижиниң болгаш бистиң улуг хөрээвис дээш демиселчиниң чаа характери дарганнаттынган.

Бистиң чуртувуста социализмниң демократиязы—эң-не калбак, эң-не хөй кирмикчилиг болгаш чөптүг демократия тургустунган болгаш бадыткаттынган. Революциядан төрүттүнген Советтерниң эрге-чагыргазы — улустың болгаш улуска бараан болгаш эрге-чагыргазы — күрүнеин, бүдүрүлгенин ажыл-хөрөктерин башкарарынга ажылчы чоннарның киржининиң делгем аргаларын ажыткан. Социалистиг ниитилел кижиниң хамааты төлептиг чоруун болгаш ат-алдарын көдүрүп, кижилерниң мурнунга эң-не буянныг сорулгаларны салып, коммунизмни тургузары дээш массаларның медерелдиг чогаадылгазынга бүгү-ле байдалдарны тургузуп турар.

Коммунизмнин школазы, коммунистиг тургузуушкунга миллион-миллион ажылчы чоннарны хаара тударының школазы болур **совет профэвилелдерниң ниитилел амыдыралынга** ролю улгадып турар.

Партияның идепкейлиг дузалакчызы, совет аныяктарның баштыны болгаш организакчызы—**Ленинчи комсомолдуң** ажыл-чорудулгазы улам-на улуг хемчээлдиг апар чыдар.

Кооператив, эртем-техника, спорт болгаш ажылчы чоннарын өске-даа хөй-шиити организациялары калбак хөгжүлдени алган.

Социализм хөрээженнерниң политиктиг болгаш экономиктиг дең эргезин хандырган. Октябрь революциязының түңнелинде хөрээжен кижи чаа амыдыралдың идепкейлиг киржикчизи болу берген. Дайынның үезинде-даа, тургузуушкунуң чылдарында-даа совет хөрээженнер кедергей эрес-маадырлыын, бердингениниң болгаш шудургу күш-ажылдың үлегер-чижээн көргүзүп келген болгаш көргүзүп турар. Кааа-даа—үлетпүрге болгаш көдээ ажыл-агыйга, улус чыдыышкынынга болгаш кадык камгалалга, эртемге болгаш культураға, өзүп орар салгалды кижизидеринге, күрүнени башкарынга—хөрээженнер коммунизм тургузукчуларының баштайгы одургуларында туржун турар.

Капитализмниң мурнунга социализмниң артык күштериниң дугайын Октябрь революциязының түңнелдери, төөгүнүң дүржүлгалары маргыш чок бадыткап турар. Социализм болза ниитилел бүдүрүлгезинин планныг болгаш ажыктыг хөгжүлдезин, чоннун чаагай чоруунун болгаш культураның сайзыралын, ажылчы чоннарга демократияны болгаш өзүлүг хосталганы хандырып турар ниитилел тургузуу болурун совет социалистиг ниитилелдин хөгжүлдези, оон чедип алган чедиишкиннери практика кырынга бадыткаан.

Совет ниитилел кадыг-дошкун аңгы тулчуушкуннарынга тургустунган, өскен болгаш быжыккан. Ленинчи партияга баштаткан бистиң улузувус эртемниг социализмнин идеалдарын практика кырынга боттандырарының эң нарын сорулгазын шиитпирлевишаан, кымның-даа чоруп көрбээни чаа орук-биле чоруп келген. Совет эрге-чагырга дээш, социализмнин тиилелгези дээш демиселге ажылчын аңгы, бүгү ажылчы чоннар эвээш эвес шаптаралыннарны болгаш моондактарны ажып эртер, хемчээл чок бергелерни боттарының эктинге чүктеп үнер ужурга таваржып турган.

Пролетар революциязы баштайгы үеде экономиказы хожудангай болгаш империалистиг дайынга, дашты интервенцияга күштүү-биле дамдыктаткан чаңгыс чуртка тиилээн турган. Империалистиг өжээнзирек хүрээлээшкининиң болгаш чепсектиг интервенцияның доктаамал кыжаныышкынының байдалдарында совет кижилер революциямни тургускан. Кижи амы-тыны чүүн-биле-даа дуглаттынмас чидириглелиг болгаш канчаар-даа аажок улуг материалдыг когаралдыг дайынның эң дошкун шылгалдазы бистиң чуртун кырынга диргелип келген турган.

Эрткен оруктун бежен чылының дургузында партия болгаш совет улус улуг тиилелгелерниң өөрүшкүүн-даа, ол ышкаш чидириглерниң ажын, тур үеним чедимче чок чүүлдерин, частырыгларны-даа көрүп эрткен. **Бистиң партия бүгүле шылгалдалардан оон-даа артык каңналып, оон-даа артык күш кирип, коммунизмниң улуг хөрээнің тиилээринге чайгылыш чок револючу идегел болгаш бүзүрел-биле үнүп турган.**

Ам үеде-даа бисте ниитилеттинмээн айтырыглар эвээш эвес. Партия ажыл-хөрөктерниң байдалын боттуу-биле үнелеп, өйү келген сорулгаларны көрүп, оларны шиитпирлээринин бүгү хемчегларын ап турар.

Ниитилел харылзааларының идеялары болгаш системалары болур социализмнин өндүр-улуу болгаш күжү — социализмнин баштайгы чурту, бүгү-ле бергедээшкиннер турзажок, ол үеним хөй-хөй кижилеринге болдунмас болгаш чедип алдынмас кылдыр көстүп турган түүлдерни эчизинге чедирип шыдаанындан илереп көрүлген.

Бистиң чуртувус экономиканы хөгжүдериниң болгаш улустың чаагай амыдыралын бедидериниң сорулгаларын улам чедиишкинниг шиитпирлээр арганы берип турар хөгжүлдеиин ынды чадазынга четкен. Социализм—улам чаа-чаа курлавырларны болгаш аргаларны ажыдып турар, болгунуң аттыкан сайзыралында доктаамал хөгжүп турар ниитилел. Социализмнин ол аргалары болгаш артык күштери боттары-ла ала-чайгаар эвес, а хөй миллион кижилерниң медерелдиг күш-ажылының түңнелинде боттанып турар.

Чаа ниитилелдин тургузукчузу болур совет ажылчын аңгының ролю улуг. Оон төөгүлүг хүлээлгези Октябрь революциязын боттандырарынга болгаш социализмни тургузарынга илереттинген. Ажылчын аңгы—совет ниитилелдин коммунизмче оруунга оон эң мурнакчы болгаш удуртукчу күжү болур-дур.

Ажылчын аңгының төөгүлүг ролюнун дугайында, Октябрьдан эгелээш бо бүгү чылдарда СЭКП-ниң удуртулгазы-биле, марксизм-ленинизмниң идеяларының тулгуун алаа-биле бистиң улузувустун чоруп келген оруунун шынныының дугайында марксизм-ленинизмнин өөредиин Совет Эвилелинин бүгү делегейге төөгүлүг тиилелгелери бүрүнү-биле бадыткаан. Коммунистиг партия Ленининиң улуг тугун бедик тудуп чоруур.

Эң берге үелерде — Совет эрге-чагырга дээш демиселдин чылдарында-даа, Ленинни ышкынган кажыдалды ажылчы чоннарның көрүп эрттирип турган хүннеринде-даа, Ада-чурттун Улуг дайынының аар-берге шылгалдаларының үезинде-даа —бистиң улузувустун кайгамчык өолдары болгаш кыстары партияның хүрээлевинге туруп алгаш, ажылчын хөрээнин тиилелгези дээш демисежири-биле ленинчи партияга кирип турган. Кеззеде база кала-даа коммунистер демиселдин болгаш тудуушкунунун эң аар-берге участоктарынче чайгылыш чокка чоруп турган. Революстуг демиселдин болгаш социалистиг чаартылгаларның чорудуушкунунда партия ажыл-агыйның болгаш культураның бүгү адырларының ажылдакчыларының хөй саныг кадрларын кижизиткен. Коммунистиг партия—ажылчын аңгы, ажыл-ишчи улус, чогаадыкчы улус-биле хан-замырындан тудушкан, оон чаңгыс эп-сеткилдиг деткимчезин доктаамал ап турар; ажылчы чоннарның бүзүрели партияга эргим үнелиг, улустың эрге-ажыктарындан артык өске эрге-ажыктар партияда чок.

Октябрьның бежен чылына СЭБП коммунистиг тургузуушкунну, чуртун иштики болгаш даштыкы политиказын удуртур талазы-биле болгунун эң байлак дүржүлгазы-биле чепсектенип алгаш кирген. Бодунун чингине шугумун партия троцкистерге, биче буржуаз авантюристерге, барыын оппортунистерге национал чайгылыкчыларга, антиленинчи өске-даа агымнарга болгаш бөлүктерге удур эптеш чок демиселге камгалап алган.

Марксизм-ленинчи принциптерни быжыг болгаш чайгылыш чокка удуртулга болдуруп, Маркстың—Энгельстин—Ленининиң теоретиктиг салгалын доктаамал хөгжүдүп база байытпышаан, СЭКП совет улусту коммунизмнин тургузуушкунунун оруу-биле бүзүрелдиг баштап, совет улустун организакчызы болгаш политиктиг баштыңчызы болур бодунун ролюн чедиишкининиг күүседип турар.

Улуг социалистиг революцияның партиязы болур, шаанда патриархал-төрел бөлүктен капиталистиг укладка чедир — эң-не янзы-бүрү социал-экономиктиг укладтар турган чуртка тургускан социалистиг ниитилелдин удуртукчу күжү болур СЭКП-ниң дүржүлгазы бүгү делегейге аажок улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Акы-дүңма чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партиялары, улустары Совет Эвилелинде социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунунун дүржүлгазын кичээнгейлиг-биле өөренип көрүп, чаа амыдыралды тургузарынга калбаа-биле ажыглап турар. Социализмни тургузарынга акы-дүңма партияларның үнелиг дүржүлгазын бистиң чуртувуска калбаа-биле ажыглап турар. Бот-бодунга деткимче болгаш дузаламчы, бот-бодунун аразында дүржүлга солужары депшилгенин оруу-биле бистиң бурунгаар чедиишкининг шимчээшкинивистиң күчүлүг фактору болу берген.

Октябрьның 50 чылының дургузунда делегей политиказынга үндезин өскерилгелер болган. Бодунун баштайгы декредининге — тайбын дугайында Декредининге — бистиң революциявыс делегей ареназынга үптеп-дээрбедээринин болгаш күчүлээринин политиказын шиитпирлиг бууруу шапкан. Чогум-на харын Октябрьның соонда делегей политиказынга бот-бодунга удурланышкак ийи угланышкынныар, ийи шугумнар—улустарның тайбыңынын болгаш хосталгазының социализм-биле чаазаттынган шугуму, империализмнин чорудуп турары, дайынның болгаш кулданышкынының шугуму тургустунган.

Совет күрүне улустарның болгаш чурттарның аразында харылзааларның чаа принциптерин, деңгергинин, тускай догуннаашкынның, иштики хөрөктерге холгаарлашпастың принциптерин чарлаан болгаш практика кырынга боттандырып турар. Совет Эвилели тайбын дугайында ленинчи декреттен эгелээш, улустарның эң чугула күзел-соруктарынга дүүшкен таштыкы политиканы чорудуп турар. Бо политика социализмни болгаш коммунизмни тургузарынга, социалистиг чурттарның чаңгыс эвин болгаш сырый каттыжыышкынын быжыглаарынга, национал болгаш социал хосталга дээш улустарның демиселин бүгү хемчег-биле деткиириинге, хөгжүп эгелеп турар аныяк чурттар-биле кады ажылдажылгага, аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелер-биле тайбың догуннаашкының принциптерин чайгылыш чокка чорударынга, делегейнин чаа дайынындан кижи төрелгетенни камгалап алыр дээш демиселге таарымчалыг байдалдарны хандырып турар.

Октябрьның 50 чыл оюн совет улус бистиң чуртувустун делегейге туруштарының улам ынай быжыкканының байдалдарында демдеглеп турар. Совет Эвилели бүгү-нинти тайбынны болгаш улустарның айыл чок чоруун камгалаарынга, хосталга, тайбын болгаш социал депшилге дээш ажылчы массаларның демиселинин хөрөөнге улуг салыышкынны киирип турар.

Чартык чүс чылдың дургузунда Октябрь революциязының чурту делегей депшилгезинин бажында чоруп турар. Бедик сайзырангай социалистиг ниитилелдин сорулгаларын чедип алгаш, бистиң улузувус бүгү делегейде социал чаартылгаларны дүргедедиринге болдунун салдар чедирер аргаларын хемчээл чокка калбарткан. ССРЭ-ге социализмнин болгаш коммунизмнин тургузуушкуну—делегейнин революстуг чорудулгазының чардынмас эн чугула кезии болур. Социализм ам хамыктың мурнунда бодунун үлегер-чижээнин түңнелдиг күжү-биле делегей хөгжүлдезинге дээштиг салдарны чедирип турар. Бистиң күрүневистиң социализмнин идеалдарынга бараан болур кылдыр тургускан күчүзү, оон үлегер-чижээ болгаш ат-алдары, оон делегей ареназынга идепкейлиг чоруу, бүгү чурттарның ажылчы чоннарының эрге-ажыктарынга делегей айтырыгларын ниитпирлээринге улам улуг ужур-дузалыг болуп бар чоруур.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы делегейге аажок улуг ужур-дузалыг болуп турар. Делегейде төөгү болуушкуннарының чорудулгазын ол дүргедеткен. Марксизм-ленинизмнин идеялары, Октябрьның идеялары бүгү чер-делегей кырында нептерээн, ол идеялар боттарының хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, дарлакчыларга удур демиселче улустарны көдүрүп үндүрген. Октябрь революциязының чаалап алыышкыннары чер-делегейнин бүгү диптеринге революстуг чаартылгаларның күчүлүг базазы болган.

Европаның болгаш Азияның хөй чурттарында база америк дипте—Кубада социалистиг революцияның тиилелгези, социализмнин делегей системазының тургустунганы — ол болза эгезин Октябрьның салганы делегейнин революстуг чаартылгазының уламчылаашкыны-дыр.

Октябрь революциязы социализм дээш демиселдиң түн тудунчузу болгаш кол демиселчизи болур ажылчын аңгының бүгү делегейге төөгүлүг ролюн амгы үеним аңгы талазы-биле эң мурнакчы, эң дайынчы күжү кылдыр ажыдып көргүскен. Октябрь революциязы делегейнин ажылчын аңгызының революстуг шимчээшкининге күчүлүг идегелдерни берип, ону амгы үеним төвүче көдүрүп үндүргеи.

Октябрь революциязы национал-хосталгалыг шимчээшкининиң хөгжүлдезинге эргиделиг үе-чада болган. Улустарның долу национал хосталгазының боттуг аргалын ол көргүзүп, колониалдыг кризиске эгеин салган болгаш национал-хосталгалыг революцияларга боттуг перспективаны ажыткан. Колониалисчи империяларның бүстүн дүшкени, шаанда кулдандырган улустарның идепкейлиг болгаш тускайлан күш болуп, делегей амыдыралынче киргени, социал депшилгеже оларның чүткүлү—бо бүгү Октябрь революциязы-биле, социализмнин чедиишкиннери-биле, делегейнин улустарының аңгы болгаш антиимпериалистиг демисели-биле шүүт холбаалыг.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы болза:

Пролетариаттың болгаш өске-даа революстуг күштерниң социализм дээш демиселин мөлчүткен улустарның национал-колониалдыг дарлалга удур демисели-биле чаңгыс аай агым кылдыр каттыштырган. Империализмни тиилээр дээш, национал болгаш социал хосталганын тиилелгези дээш улустарның национал-хосталгалыг демисели-биле ажылчын шимчээшкининиң эвилелинин амыдыралдыын болгаш эргежок чугулазын ол ажыткан;

Делегейнин улустарынга аажок улуг револючу салдарны көргүскен. бүгү чурттарның пролетариадының дайынчы шиитпирлиг чоруун быжыглап, дарлаткан нациялары оттуу-

(Тенчүзү 2-ги арында).

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга белеткел дугайында

СЭКП ТК-ның 1967 чылдың январь 4-те доктаалы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

руп, калбак социал кезектерни идепкейлиг политиктиг амыдыралче көдүрген;

Бүгү делегейге ажылчын аңгының болгаш ажылчы чоннарның организастыг чоруунуң күштелиишкининге аажок улуг хемчээл-биле идиг болган, ол чорук коммунистиг партияларның өзүлдезинде, профессионал эвилелдериниң, херээженнер болгаш аныяктар организацияларының, ниитилелдиң бүгү депшилгелиг күштериниң дүрген хөгжүлдезинде илереттинип турар.

Октябрь революциязы социалистиг ёзуга делегейни революстуг чаартыр дээш демиселге бистиң хүннеривисте эң салдарлыг политиктиг күш кылдыр хуулган **амгы үедеги делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң кавайы болу берген.** Коммунистиг шимчээшкин ажылчы чоннарның әрге-ажыктарын бодунуң туруштуг болгаш чайгылыш чокка камгалаар аргалыын көргүскен. Амгы үениң коммунистиг шимчээшкининиң стратегтиг шугуму коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлөәлекчилериниң Москва чөвүлел хуралдарының Декларациязында болгаш Медеглелиде илереттинген, оларга шынчы болуру—марксисчи-ленинчи партияларның адырлып болбас мөзү-шынары болур.

Марксизм-ленинизмниң шынныын болгаш амыдыралчызын база реформизмниң болгаш социал-демократизмниң күш чогун чартык чүс чылдың төөгүзү көргүскен. Марксизм-ленинизмни чайгылыш чокка удуртулга болдуруп турар коммунистиг партиялар чедиишкини чедип ап турар дээрзин, марксизм-ленинизмни канчаар-даа ревизилээр болгаш марксизм-ленинизмни хоозун революстуг чүлчуруушкун-биле болгаш догмалар-биле солуур дээр кандыг-даа оралдажыышкын чайлаш чокка буурап дүжер дээрзин дуржулга көргүзүп турар.

Социализм биле капитализмниң аразында, депшилгелиг күштер биле империалистиг реакцияның аразында әптеш чок демисел чоруп турар. Төөгүнү доктаадын тургузар, революстуг хосталганың күчүлүг агымын саададып дээн бодунуң оралдажыышыннарын кылырындан чалданмайын турар. Америк империализм делегейниң жандармы болур хүлээлгени бодунга алгаш, делегейниң янзы-бүрү районнарында провокацияларны күштелдирип турар. АКШ-тың империализми вьетнам улуска удур дээрбечи дайынны өскүткен, улустарның хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун узуткаарын, бодунуң тергииделин тургузуп алырын оралдажып турар.

Бо чорук агрессорларга шиитпирлиг согуушкунну бээринге, империализмге удур демиселге бүгү революстуг болгаш депшилгелиг күштериниң чаңгыс эвин быжыглаарын негеп турар.

Революстуг күштериниң национал болгаш интернационал сорулгаларының чарылбазының дугайында марксисчи-ленинчи өөредигнин быжыын чартык чүс чылдың дуржулгазы тодаргай көргүзүп турар. **Пролетаржы интернационализмге шынчы чорук—тус-тус чурт бурүзүнге болгаш делегей ыырынга революстуг херектиң чедиишкинниг бурунгаар шимчээшкининге үндезин болур.**

Империализмге удур демиселдиң мурнуку одуруунда Совет Эвилели туруп турар. СЭКП бодунуң интернационалдыг хүлээлгезин ыдыктыы-биле күүсетпишаан, социалистиг системаның сырый катыжыышкынын болгаш күчүзүн, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң сырый каттыжыышкынын марксизм-ленинизмниң, пролетаржы интернационализмниң принциптеринге үндезилеп быжыглаарынга бүгү күжениишкинин үндүрүп, капиталистиг кулданыгга удур пролетариаттың революстуг демиселин деткип, колониалдыг дарлалга болгаш чаа колониализмге удур демисежип турар улустарны деткип, национал хосталганың күштеринге эвилелди быжыглаар курсту чайгылыш чокка чорудуп турар.

Советтерниң чурту бодунуң туруп келгениниң баштайгы хүннеринден бээр бүгү делегейниң пролетариады-биле, ажылчы чоннары-биле интернационалдыг эвилелде туруп турар. Ол эвилел болза социализмниң бир дугаар чуртунуң-даа, бүгү делегейниң революстуг шимчээшкининиң-даа күштериниң күчүлүг үнер дөзү болуп турар.

Совет коммунистер, бүгү совет улус боттарының даштыкы акы-дуңмаларының интернационалдыг деткимчезин бедиибиле үнелеп турар. Ажылчы чоннарның баштайгы Ада-чуртун холунга боо-чепсээн туткаш камгалап турган муң-муң интернационалистериниң киржилгезин совет кижилер кажан-даа утпас. «Совет Россиядан холуң ырат!» деп күчүлүг шимчээшкин интернационалдыг чаңгыс әптиг көргүзүү болу берген. ССРЭ-ге социализм тургузуушкунуның улдарында, антифашистиг удурланыышкын каттышкан Ада-чурттың Улуг дайынының чылдарында совет улус-биле акы-дуңма сагыш-сеткил каттыштырылгазын ол кажан-даа утпас.

Делегейниң революстуг шимчээшкининиң өзүлдези, бүгү делегейниң ажылчын аңгызының болгаш ажылчы чоннарының Советтер чуртунга ынакшылы болгаш деткимчези коммунизмниң тиилелгези дээш демиселге бистиң улусту сорук киирип турар. Аңгы талазы-биле, тайбыңның, демократияның болгаш социализмниң хөрээ дээш ниити демисел талазы-биле акы-дуңмалары-биле интернационалдыг сагыш-сеткил каттыштырылгазының болгаш найыралдың угаан бодалы бистиң партиявыста болгаш улузувуста бедии-биле хөгжээн.

Ажылчы чоннарның үндезин әрге-ажыктарын камгалаары, бүгү талалыг социал депшилге чүгле социализмче оруктарга болдунар, улус чоңнуң эң калбак массалары-биле эвилел бооп алган ажылчын аңгы амгы үениң төөгүзүнүң кол шимчедикчи күжү болур, делегейниң ажылчын аңгызының, делегей социализминиң кара чаңгыс әртемниг, ёзулуг револючу идеологиязы марксизм-ленинизм болур; бүгү дарлаттырган нацияларга база улустарга социал болгаш национал хосталганы, деңгергени болгаш катап тургустунар чорукту социализм бээр деп чүвени Октябрьның социалистиг революциязының, делегейниң революстуг шимчээшкининиң төөгүлүг дуржулгазы маргыш чокка бадыткан турар.

Коммунистиг партия, совет улус Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга чедип алган түүлдерин чоргаарал-биле медереп, келир үеге тодаргай перспективаларлыг белеткенип турар.

Бистиң чуртувустуң коммунизмче шимчээшкининде чүгула үе-чада СЭКП-ниң XXIII съездизи болган. Партияның съездизи ханы әртем анализинге үндезилээш, коммунистиг тургузуушкунуның амгы үе-чадазының кол-кол сорулгаларын тодараткан. Партия болгаш күрүне амыдыралының ленинчи норма-чижектерин боттандырар болгаш хөгжүдер, ажылга коллективтиг чоруктуң принциптерин сайзырангайжыдар, партияның иштики демократиязын хөгжүдер, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартыр, улус ажыл-агыйын удуртурунуң методтарын экижидер талазы-биле эң чугула хемчеглерни партия ажылдап кылган болгаш боттандырып турар.

Партияның XXIII съездизи совет кижилериң чаа-чаа күштерин, чаа энергиязын амыдыралче кыйгырып, келир чылдарда сорулгаларны болгаш планнарны айтып төлевилээн.

Октябрь революциязының оюн байырлаары совет кижилериниң чаңчылы апарган. Совет кижи бүрүзү, совет өг-бүле бүрүзү революцияның оюн эң өөрүшкүлүг, эң улуг болгаш кайгамчыктыг болуушкун кылдыр демдеглеп турар. Ынчаарга Октябрьның 50 чылы—ол дээрге онза байырлал. Ол юбилейниң хүннеринде бистиң партия болгаш совет улус бүдүн төөгүлүг үениң дургузунда әртип келген оруунуң түннелдерин үндүрер. Әрткен үени сактып боданмышаан, бистиң мурнувуста коммунистиг тургузуушкунуң чаа-чаа сорулгалары туруп турарын ханызы-биле медереп турар бис. Оларны чедиишкинниг шиитпирлээри Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң өөредиинге, Коммунистиг партияга, совет улуска чаа-чаа тиилелгелерни эккээр.

СЭКП Төп Комитединиң **доктаадыры болза:**

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюн ажылчы чоннарның улуг байырлалы, ССРЭ-ниң бүгү улустарының алдарлыг байырлалы кылдыр, Октябрь идеяларының, коммунизм идеяларының тиилелгези кылдыр әрттирер.

Улуг революциязының оюн байырлаарының эң дээре аргазы—ол болза кичээнгейни шиитпирлеттинмээн сорулгаларже мөөнүзээри болур деп, В. И. Ленинниң сөстерин сагынмышаан, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң айыткан планнарын боттандырары дээш демиселди улам-на калбартырын, ажылчы чоннарның күжениишкиннерин дараазында эң чугула сорулгаларны шиитпирлээринче угландырарын партия, совет, профәвилел, комсомол болгаш ажыл-агый организацияларынга СЭКП ТК сүмелеп тур:

үлетпүрну улам ыцай дыка өстүрер, әртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин бүгү хемчег-биле ажыглаарынга үндезилээш, ниитиниң бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер, планнаашкынны болгаш экономиктиг идиг бериишкинин экижидер, ниитилел харылзааларын сайзырангайжыдар;

көдээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң бедик туруштуг темпилерин хандырар, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң интенсификациязынга үндезилээш, көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин дыка көвүдедир;

чоннуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам ыцай боттуг кодүрер, хоорайга болгаш көдээге чуртталганың база культура-амыдыралдың тудуун калбартыр;

социалистиг демократияны улам ыцай сайзырангайжыдар, ажылчы чоннар депутаттарының Советтериниң ролюн бедидер, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын боттандырарынга оларның бүрүн әргелерин долузубиле ажыглаар, ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга ажылчы чоннарның идепкейин хөгжүдер, күүсекчи органнарының, депутаттарның болгаш албан-хүлээлгелиг кижилериниң чоннуң мурнунга харыысалгазын күштелдирер;

амыдыралдың социалистиг норма-чижектерин быжыглаар, бистиң ниитилелдиң револючу чаңчылдарын байыдар, совет патриотизмниң, пролетаржы интернационализмниң болгаш улустарның найыралының ёзузунга кижилериниң бүгү талалыг коммунистиг кижизидилгезин чедип алыр.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылыбиле холбаштыр организастыг болгаш политиктиг ажылды калбартып чоруларын әвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга, обкомнарынга, хооркомнарынга болгаш райкомнарынга, партия әге организацияларынга сүмелээр.

Әвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-лары, партияның обкомнары, крайкомнары, хооркомнары, райкомнары, партия әге организациялары, ажылчы чоннарның коллективтери Октябрьның 50 чылынга белеткел-биле холбашкан айтырыгларны чугаалашкан турары эң ажыктыг болур деп санаар. Область, район бүрүзү, бүдүрүлге, совхоз болгаш колхоз бүрүзү байырлалга белеткелдиң тодаргай планнарын ажылдап кылган турар ужурлуг.

Ажылчы чоннарның ортузунга политиктиг ажылга бистиң чуртувуста револючу чаартылгаларга Октябрьның бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузазын, делегей хөгжүлдезинге, өске чурттарга социалистиг революцияларның тиилелгезинге ооң салдарын ханызы-биле тодарадыры, капитализмниң мурнунга социализмниң үндезин артык күчүлүүн калбаа-биле ажыдып илередири әргежок чугула.

Әртемниг коммунизмниң идеязының тиилелгези дээш, антимарксисчи чайгылыышкыннарга болгаш угланыышкыннарга удур, партияның ленинчи политиказының тиилелгези дээш СЭКП-ниң төөгүлүг демиселин бүгү талалыг көргүзер апаар.

Октябрьның 50 чылының белеткели болгаш байырлалы болза улустуң револючу база күш-ажылчы чаңчылдарын, социалистиг патриотизмни болгаш пролетаржы интернационализмни улам ыцай хөгжүдеринге, ажылчы чоннарны бедик моральдыг шынарларга, коммунистиг идеяларга бердинеринге, хамааты ёзуну медереп билиринге, буржуаз идеологияга удур әптеш чок болурунга, социалистиг Төрээн чуртуң әргеажыктарын чүден-даа бедик кылдыр көөрүнге, боо-чепсекти холунга туткаш, социализмниң чаалап алышкыннары дээш турржурунга белен кылдыр кижизидеринге дузалаар ужурлуг.

Юбилей байырлалының белеткелдеринге хоочун большевиктериниң, Октябрь революциязының киржикчилериниң, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынарының хоочун кижилериниң, күш-ажылдың хоочун кижилериниң идепкейлиг киржилгезин калбаа-биле хандыдары әргежок чугула.

Октябрь революциязының 50 чылынга алдар кылдыр улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының сорулгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыштың калбартырының талазы-биле үлетпүр бүдүрүлгелериниң, транспорттуң база тудуглар коллективтериниң ажылчыннарының, колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилериниң инициативазын чүүлдүг деп көөр.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези, техниктиг депшилгениң деңнелин болгаш продукцияның шынарын бүгү талалыг бедидери, камналга база хумаагалыг чорук, улетпүрге болгаш көдээ ажыл-агыйга әртемниң база техниканың эң чаа чедиишкиннерин нептередири, бүдүрүлгени әртемге үндезилеп организастаары, социалистиг сагылга-чүрүмну быжыглаары болгаш организастыг чорук дээш социалистиг чарышты калбартырын әвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга, обкомнарынга, ВЦСПС-ке, ВЛКСМ ТК-га, партия, совет, профәвилел, комсомол болгаш ажыл-агый организацияларынга сүмелээр.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга алдар болдуруп, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң тураскаалдыг туктарын база ниити-әвилелдиң шаңналдарын күш-ажылчы алдарның демдээ кылдыр доктаадын тургузар.

Боттарының хүлээлгелерин күүседиринге бедик түннелдерни чедип алган улетпүр бүдүрүлгелернин, тудуг организацияларының, колхозтарның болгаш совхозтарның коллективтеринге Октябрьның 50 чылынга алдар болдурган социалистиг чарыштың түннелин үндүрген сөөлүнде тураскаалдыг туктарны кеззэ меңгеде кадагалаары-биле арттырарын доктаадыр.

Совет әрге-чагырганың 50 чыл юбилейиниң белеткелинге болгаш әрттиреринге профәвилел организацияларының калбаа-биле киржириниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын база боттандырарын ВЦСПС-ке, профәвилелдериниң чөвүлелдеринге болгаш комитеттеринге сүмелээр. Социалистиг чарышка, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинге күш-ажылды организастаарын, ажылчы чоннарның амыдырал-чуртталгазын база дыштанылгазын экижидериниң талазы-биле ажылды күштелдириниң дугайында ажылчыннарның болгаш албан хаакчыларның инициативазын профәвилел организациялары деткиир болгаш калбартыр.

Октябрьның 50 чылының белеткелинге комсомолчуларның болгаш аныяктарның киржилгезиниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын ВЛКСМ ТК-га сүмелээр. Комсомол организацияларының ажылы Улуг Октябрьның револючу чаңчылдарының ёзузунга, В. И. Ленинниң чагыгларынга, Коммунистиг партияның хөрээнге шынчы болурунга өзүп олурар аныяк салгалды кижизидеринче угланган турар ужурлуг. Социалиогиг Ада-Төрээн чурттуң материалдыг болгаш угаан бодал талазы-биле байлакшылын көвүдедиринче аныяктарның чүткүлүн бүгү талалыг хөгжүдери болгаш деткиири әргежок чугула.

Совет әрге-чагырганың 50 чылынга алдар кылдыр кудумчуларны база шөлдерни чаагайжыдарының, ногаанчыдарының, парктарны болгаш сесерликтерни кылырының талазыбиле калбак программаны айтып турар ажылчы чоннарның коллективтериниң, чер-чер Советтериниң инициативазын чүүлдүг деп көөр.

Революцияның хөрээ дээш, Совет әрге-чагырганы тургузары база быжыглаары дээш демиселге мөчээн кижилерни Октябрьның 50 чылының белеткелиниң болгаш байырлалды әрттиреринің хүннеринде бүгү улус тураскаалдыы-биле демдеглээр, хоочун большевиктерни, революцияның, хамааты дайынның болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының идепкейлиг киржикчилерин, күш-ажылдың хоочун кижилерин, беш чыл планнарының маадырларын, социализм тургузуушкунунуң идепкейлиг киржикчилерин алдаржыткан хуралларны әрттирер.

Октябрь революциязының 50 чылынга белеткелдиң чоруп турарын «Правда», «Известия», «Экономическая газета», «Сельская жизнь», «Советская Россия», «Труд», «Комсомольская правда» солуннарның редакциялары, «Коммунист», «Партийная жизнь», «Агитатор», «Политическое самообразование» журналдарның редакциялары, төп, республикалар, крайлар, областар, хоорайлар болгаш районнар солуннарының база журналдарының редакциялары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Радио дамчыдылга болгаш телевидение талазы-биле комитеди база ооң чер-черде органнары калбаа-биле чырыдар. Парлалгага болгаш радиога бистиң партиявыстың алдарлыг револючу ажыл-чорудулгазын, совет күрүне болгаш ниитилел тургузуунуң чедиишкиннерин, социалистиг демократияның артык күштүүн, ССРЭ-ниң улустарының найыралын, улустуң маадырлыг болгаш әрес-дидим чоруун база совет кижилериниң әрес шудургу күш-ажылын илередип көргүзери, оларны чаа-чаа күш-ажылчы маадырлыг херектерже көдүрүп үндүрери әргежок чугула.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Әртем болгаш техника талазы-биле Күрүне комитеди база әвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери совет республикаларның чедиишкиннерин калбаа-биле көргүзүп, ол сорулгага делгеллелерни болгаш өске-даа аргаларны ажыглаарын дагзыр.

Октябрь революциязының 50 чыл оюнга белеткел талазыбиле хемчеглерни, ылангыя дараазында үүлдерни боттандырарын ССРЭ-ниң Әртемнер академиязынга, СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунга, СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел әртемнериниң академиязынга, СЭКП ТК-ның чанында Партияның дээди школазынга, ВЦСПС-ке, ССРЭ-ниң Культура министерствозунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга талазы-биле комитетке, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Кинематография талазыбиле комитетке, ССРЭ-ниң Дээди болгаш ортумак түскай өөредилге министерствозунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле Күрүне комитединге, ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозунга, Бүгүэвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң баштаар черинге, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң, ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң, ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң, ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң, ССРЭ-ниң Архитекторлар эвилелиниң баштаар черлеринге, ССРЭ-ниң Спорт ниитилелдериниң болгаш организацияларының эвилелиниң Төп чөвүлелинге сүмелээри болза:

төөгүнүң әртем болгаш тайылбыр, социал-экономиктиг, политиктиг, шериг, чечен-чогаал болгаш уруглар литературазын белеткээр болгаш парлап үндүрер, хоочун большевиктерни, революцияның, хамааты дайынның болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочун киржикчилерин, күш-ажылдың маадырларын, көскү әртемденнерни болгаш хөй-ниити ажылдакчыларын оларны кылырынга авторлар кылдыр киириштирер; номнарның идея болгаш чечен-чогаал талазы-биле бедик деңнелин хандырар;

ажылчы чоннарның ортузунга лекцияларны, илеткелдерни болгаш беседаларны, теоретиктиг конференцияларны, революцияның, күш-ажылдың болгаш дайыннарның хоочун кижилери-биле ужуражыышкыннарны калбаа-биле чорудар, революцияның төөгүлүг черлеринче экскурсияларны, найыралдың болгаш интернационалчы әп-сеткил каттыштырылгазының кежээлерин организастаар;

төөгү-революстуг, әртем-документалдыг, чечен чогаал фильмнерин болгаш телевидение программаларын белеткээр болгаш үндүрер;

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының юбилейиннге бараан болдурган эки әртем-техниктиг чедиишкиннер, әртем ажылдары, литератураның болгаш уран чүүлдүң чогаалдары дээш конкурстарны чорудар;

юбилейлиг шиилерни, чогаадылга уран чүүлдүң болгаш улус чогаадылгазының чогаалдарының делгеллелерин белеткээр, литератураның болгаш уран чүүлдүң декадаларын чорудар, бот-тывынгыр уран чүүлдүң көрүлделерин организастаар;

юбилейлиг әртем сессияларын болгаш конференцияларны әрттирер;

массалыг спорт маргылдааларын, төөгүлүг черлерже күш-культура походтарын, ССРЭ-ниң улустарының спартакиадаларын болгаш өске-даа ол ышкаш чүүлдерни чорудар.

Октябрь революциязының болуушкуннарын, Совет әрге-чагырга дээш демиселчилериниң турасказалын мөңгежидер сорулга-биле бар турар тураскаалдарны, бижимелдерни, акыдунма хөөрлерин болгаш революсчуларны орнукшуткан черлерни эмгелеп чурумчударын, ол ажыл-херекке хөй-ниитини калбаа-биле киириштирерин әвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга, әвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге сүмелээр.

* * *

Совет әрге-чагырганың ам болур юбилейин социалистиг үлетпүрну, тудугну болгаш транспортту хөгжүдер, бүдүрүлгелериниң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын экижидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле чаа-чаа чедиишкиннер-биле, алдарлыг ажылчын аңгының күш-ажылчы чаңчылдарын көвүдедири-биле демдеглээринче Совет Эвилелиниң әр, херээжен ажылчыннарын СЭКП Төп Комитеди кыйгырып тур.

Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын улам быжыглаары-биле, көдээ ажыл-агыйның бүгү культуларының дужүткүрүн бедидери-биле, мал ажылының продукциязын, көдээ ажыл-агыйның бүгү продуктуларын бүдүрерин көвүдедири-биле Октябрьның юбилейин демдеглээр деп, СЭКП ТК көдээниң ажыл-ишчилерин кыйгырып тур.

Бистиң Төрээн чуртувустуң әртем-техниктиг депшилгезин дүргедедир дээш, социалистиг ниитилелдиң угаан-бодал культуразын улам ыцай хөгжүдер дээш улам идепкейлиг демисежиринче Совет Эвилелиниң интеллигенциязын СЭКП ТК кыйгырып тур.

Коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларын шиитпирлээринге боттарының энергиязын болгаш инициативазын моон соңгаар-даа үндүреринче, өзүп орар салгалды кижизидер дээш доктаамал сагыш салыышкынын илергейлээринче могаг чок ажыл-ишчилер—совет херээженнерни СЭКП ТК кыйгырып тур.

Октябрь революциязының херээниң шынчы уламчылакчылары, чаа делегейниң идепкейлиг тургузукчулары болурунче, билиглерни шиңгээдип, хоочун салгалдарның чаалап алышкыннарын камгалап, көвүдедиринче совет аныяктарны СЭКП ТК кыйгырып тур.

Дайынчы техниканы болгаш боо-чепсекти шудургу шиңгээдип ап, Армияның болгаш Флоттуң револючу база дайынчы чаңчылдарын ыдыктыы-биле кадагалап көвүдедиринче, Октябрьның социалистиг революциязындан төрүттүнген Совет күрүненің ыдыктыг кызыгаарын серемчилелдиг болгаш идеелдии-биле камгалаарынче ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дайынчыларын СЭКП ТК кыйгырып тур.

Коммунистер, комсомолчулар, бүгү ажылчы чоннар боттарының тургузукчу күш-ажылы-биле чурттуң экономиктиг болгаш шериг күчүзүн улам ыцай көвүдедир, партия Программазында болгаш СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлериндe тодараткан коммунистиг тургузуушкунунуң улуг планнарын амыдыралга улам улуг энергия-биле боттандырар, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының алдарлыг бежен чыл оюн төлептиг уткуур дээрзинге быжыг бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди илергейлеп тур.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ.

Франциянның Компартиязының XVIII съездизинге

Эш А. Я. ПЕЛЬШЕНИҢ чугаазы

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциянның Коммунистиг партиязының XVIII съездизинге СЭКП-ниң төлөәлериниң баштынчызы, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң даргазы А. Я. Пельше байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Франциянның Коммунистиг партиязының XVIII съездизинің төлөәлеринге, Франциянның бүгү коммунистеринге акы-дуңманың изиг байырын СЭКП-ниң даасканын ёзугаар эш А. Я. Пельше дамчыткан.

Марксизм-ленинизмге, пролетаржы интернационализмге партияның чайгылыш чок шынчызын илередип турар байдалга съезд әртип турар дээрзин ол медеглээн.

Бодунуң чуртунуң салым-хуузу дээш, француз нацияның әрге-ажыктары дээш бедик харыысалганың угаан-бодалы ФКП-ниң бүгү ажылчорудулгазында сиңниккен деп, эш А. Я. Пельше оон ыцай чугаалаан. Монополиягa удур чаңгыс аай эвилелге ажылчыннарны болгаш бүгү ажылчы чоннарны каттыштырар дугайында үргүлүү сагыш салыышкын ФКП-ге кол чүүл болуп турар.

Француз коммунистерниң интернационализми совет кижилерге, бистерге эки билдингир деп, эш А. Я. Пельше чугулалап айыткан.

Совет чурт бие француз улустуң чаңчыл болган алдарлыг әп-сеткил каттыштырылгазы делегейниң ийиги дайынының аар-берге чылдарында база катап тодаргай илереттинген. Ынчаарда бистиң чурттарывыстың улустары гитлержи әжелекчилерге удур хол-холундан туттунчуп алгаш демисежип турган. Америк империализм бодунуң атомнуг чепсээн делегейге көөргедип, шериг блоктарын тургузуп, «соок дайынны» чорудуп турган үеде француз улус Совет Эвилелинге удур кажан-даа дайылдашпас деп Франциянның коммунистери шиитпирлиг болгаш әрес-маадырлыг медеглээн.

Совет Эвилели бодунуң туруп келгениниң 50 чылынче күштериниң болгаш күчүзүнүң улуг чечектелиишкини-биле чоруп орар дээрзин А. Я. Пельше демдеглээш, ССРЭ-де коммунистиг тургузуушкун социалистиг лагерьниң ниитизинге болгаш бүгү делегейниң революстуг шимчээшкининге материалдыг, политиктиг болгаш шериг дузаламчызын улгаттырын, социализмниң үлегер-чижээниң салдарлыг күжүн күштелдирип, бүгү делегейге социализмниң идеяларын нептередиринге болгаш балыткаарынга дузалап турар дээрзин чугулалап айыткан.

Көдээ ажыл-агыйны болгаш үлетпүрну хөгжүдер дугайында СЭКП-ниң XXIII съездизинің, ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга чедиишкининг боттандырып турар дугайын А. Я. Пельше чугаалаан.

Бистиң хүннеривистиң эң чидиг айтырыы болза америк империализмниң вьетнам улуска удур агрессиязы болуп турар. Социалистиг чурттарның бирээзинге—Вьетнамның Демократтыг Республиказынга АКШ-тың ажык дайын халдаашкыны шуут болган.

Пролетаржы әп-сеткил каттыштырылгазының принциптеринге шынчы Совет Эвилели вьетнам улуска бүгү таланың дузаламчызын көргүзүп турар болгаш моон-даа соңгаар көргүзер.

Кыдаттың Компартиязының амгы удуртукчулары Вьетнамга деткимче талазы-биле өске-даа социалистиг чурттар-биле кады хөделиишкиндеп ойталаваан болза, америк агрессияга удур вьетнам улустуң демисели улам таарымчалыг байдалга чоруттунар болгаш улам-на дурген тиилелге-биле доостур турган ийик деп А. Я. Пельше оон ыцай чугаалаан.

СЭКП ТК болгаш Совет чазак Европада байдалче чугула кичээнгей салып турар. Мында ийи делегейниң—социализм биле капитализмниң улуг шериг күштери бот-бодунга удурланыштыр турган. Мында Барыын Германияның өжээн негекчи бөлүктериниң ажыл-чорудулгазы калбарып турар. Европаның айыыл чок чоруунуң айтырыы делегей политиказының чугула айтырыы болу берген.

СЭКП ТК-ның эрткен чылдың декабрьда болган Пленуму 1957 болгаш 1960 чылларда чөвүлел хуралдарның ажылдап кылганы делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чингине шугумун принциптеринге үндезилеп, бүгү коммунистиг партияларның сырый каттыжыышкыны дээш демиселди күштелдиринге быжыг шиитпирлиин илереткен.

ФКП-ниң XVIII съездизинге Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң байырын СЭКП-ниң төлөәлериниң баштынчызы номчаан.

* * *

А. Я. Пельшениң чугаазының соонда СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев СЭКП Төп Комитединиң өмүнээзинден космосту шиңгээдип алырынга алдар кылдыр Москвада турган монументиниң майын съездиге дамчыдып берген.

Партия төөгүзүнүң Монтреде музейинге В. И. Ленинниң дүрзү-хевириниң сиилбирин, ол ышкаш ооң портредин СЭКП ТК-ның өмүнээзинден Б. Н. Пономарев дамчыдып берген.

ФКП-ниң чингине секретары В. Роше белек дээш өөруп четтиргенин илереткеш, тайбыңның болгаш социализмниң әрге-ажыктары дээш ийи партияларның бүзүлбас харылзааларының херечизи кылдыр бо белектерни француз коммунистер хүлээп ап турар деп чугаалаан.

Залга диммиттиг адыш часкаашкыны болган. Съездиниң төлөәлери болгаш аалчылар «Интернационалды» ырлаан.

Демниг чүүлдүгзүнүүшкүн

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алганы «Ниити өөредилгениң ортумак школаларының ажылын улам ыдай экижидер хемчеглер дугайында» доктаалы-биле холбаштырган, Таңды районуның чырыдыышкын ажылдакчыларының актив хуралы партия, профовилел болгаш өскедаа хөй-ниити организацияларның киржилгеан-биле Бай-Хаак суурга болуп өткен. Үстүнде айтырыг талазы-биле районо эргелекчизи Н. Күнчүүнүң илеткелин дыңнап, чугаалашкан.

Школаның өөредилге-хижизидилгелиг ажылдарын амгы үениң бедик негелдезинге дүүштүр тургузарынга чаа доктаал делгем оруктуг ажыткан. Элегее ортумак школазындан Мухамедгареев, Большинина, Балгазындан эштер Тырышкина, Саламатова, Хову-Аксының школаларындан—Бабкина, Пазина, Бартан, Сидорова дээш өске-даа школалар удуртукчулары эштер башкылаашкынның мастерлери апарып, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды мергежилдиг удуртуп келген. Улус өөредилгезиниң талазы-биле биетиң район чедишкиннерлиг болган. Бо талазы-биле республикага ийиги черни эөлеп, 200 рубльдүң өөредилге херексели-биле шаңнатканы башкыларының хей-аъдын кодуруп, соорук киргген.

Улуг ажылды районуның улус өөредилге килдизи кылган. Райононың инспектор хыналдазының үезинде 800 уроктарга олуржуп, оларның 90—95 хууду эки шынарлыг эрткенин демдеглээн. Алаак 8 чыл школазының өөредилге эргелекчизи эш Лобанов үлегерлиг школаларның арга-дуржулгазын шиңгээдип ап, ону ажыглап эгелээн, Хову-Аскының 8 чыл школазында 30 ажыг башкылардан 12 кижи башкыларының маестерлери апарган.

Школаның бедик культуразы дээш социалистиг чарышка Элегеестиң ортумак школалы бирги черни ап, районуның школалар аразында шилчиир Кызыл тугун чаалап алган болгаш 200 рубльдүң өөредилге херексели-биле шаңнаткан. Ийиги черни Владимировка ортумак школазы эөлеп, вымпел болгаш 100 рубль-биле шаңнаткан. 50 рубльдүң үшкү шаңналын Сосновка 8 чыл школазынга тывыскан.

1970 чылга чедир бүгү-ниитиниң ортумак өөредилгезин боттандырар эң кол сорулгага дүүштүр бо өөредилге чылында Кур-черге, Владимировкага 9-ку класстарны ажыдып, 8 чыл школазын доосканнарны өөредилгеже бүрүү-биле хаара туткан. Школаларның өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарын экижидериниң партия, профовилел, комсомол организациялары болгаш ада-иелериниң талазындан киржилгени калбарткан. Элегес ортумак школазының септелгезин ада-иелер халас кылып берген. Хову-Аксында ортумак школаның ада-иелер комитеди өөредилгениң политехниктиг базазын тургузарынга боттуг дузаны чедирген. «Тыва кобальт» комбинатының дирекциязы башкы кадрларны чаагайжыды туткан бажыңнар-биле хандырган. «Тиилелге» совхозтуң коллективи делгем интернатты боттарының хоренгизи-биле туткаш, ында школага белекке берген.

Кызыл-Арыгда кадыкшыдылга школазында өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар эң-не куду деңнелде хевээр арткан. Ында чамдык башкылар арагага хандыкшып, школа директору эш Биче-оолдуң «буянныг» сеткилин ажыглап, өөредилгени сонуургавастап, «чылыг» черни тыпканнар деп, санал берген эштер шыңгыы шүүмчүлээн. Кочетов 8 чыл школазында орус дыл башкызы эш Селдымешева арагалаап, ажылын уттупкан. Марачевка эге школазының эргелекчизи эш Баяткина кичээлдерни четче арттырбес, өөренникчилерге каржы деп ада-иелериниң талазындан шыңгыы негелдени киргген.

Таңдының чырыдыышкын ажылдакчыларының актив хуралы СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарга холбаштырар хемчеглерни чугаалашкан. Республиканың чырыдыышкын министри эш Б. Х. Болдуроол хуралдың ажылынга киржип, делгереңгей саналды берип, ажыктыг сүмелерни киргген.

О. КОРОДА.

КИЖИ КИЖИГЕ—ӨННҮК, ЭШ БОЛГАШ АКЫ-ДУНМА

ЧААГАЙ СЕТКИЛ, САГЫШ ЧӨВААШКЫН

Сеткил дувуренчиг болгаш кээргенчиг сөстерлиг, допчу, ынчалзадаа өөреникчи уругнуң бүгү сеткилбодалын долу болгаш чиге сөглеп турар «Төрелдерим кайда силер» деп эгелиг чагаа «Шын» солунга парлаттынгандан бээр ыдыг-ла үр болбаан. Ол дээрге 1966 чылдың декабрь 11-де чүве.

Кижиниң угаан-бодалын доюлдуруп, сагыш-сеткилге тоннуп турар ол чагаажыгаш бистиң хөй санныг номчукчуларывыска четкен, оларның кээргелин оттурган, дуза чедириксээн, сүмелексээн күзелдерин хайныктырган дээрзи «Шын» солуннуң редакциязына болгаш Светлана Монгуштуң бодунга келгилээн чагаалар, ужурашкан кижилер, телефонналгыннар, аңаа аас-биле айтырыглар херечилеп турар.

Кижилериң ыдыг чаагай сеткилин, маңаан күзелдерин шылатпас дээш, «Шын» солуннуң редакциязы, С. Монгуштуң болгаш оон төрелдериниң чөпшээрели-биле «Светлана төрелдерин тыпкан» деп бичии информацияны баштайгы ужуражылганың фото-чуруу-биле кады 1966 чылдың декабрь 31-де солунга парлаан болгай. Ол информацияга номчукчулар харыылап, Светлананың дөргүл-төрелдерин тып алганына улуу-биле өөрүп турарын илереткен, аңаа аас кежиин, эки өөредилгени күзээн болгаш база «Шын» солун редакциязының коллективинге аныяк кижиниң, оон төрелдериниң салым-чолунуң аас-кежиктиг болуруңга дузалааны дээш, сеткилиниң ханызындан өөрүп четтиргенин илереткен чагааларны база бижигилээн.

Монгуштуң чагаазынга келген харыылардан допчуларды болгаш оон төрелдери каңчан тыптып келгенин номчукчуларга чугаалап бээрин бистиң хөй номчукчуларывыс редакциядан дилеп турар. Ону хандырар болгаш мурнунда аазаанывысты күүседири-биле мооң адаанда допчу чүүлдү парладывыс.

БАШТАЙГЫ ЧАГАА

Уругнуң чагаазынга баштайгы харыы бистиң манаваанывыс угдан чедип келген. Бистер бирги медээ Чөөн-Хемчик райондан келир боор деп бодаан бис, оон әвес, а Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтан келген. Ук чагааны совхоз ажылчыннары Ооржак Деспилдей, Куулар Орустуу (бир өг-бүле ишти) бижээн.

«Шын» солунга ада-иеңни дилеп турарың дугайында бижээн чагаанны сонуургап-даа, кээргеп-даа номчудувус. Ынчангаш сеңээ дузалаар дээш бо чагааны сеткиливис ханызындан сүмелеп бижип олур бис—деп, олар бижээн. Сээң төрээн ада-иең ийилээ дириг, ачаң Мөчек-оол деп кижи ам Чадаанада боор... Аваң Монгуш Иликчин тускай өг-бүлелиг, ам Кызылда боор. Ынчаар сураглазыңза тывар сен...»

Бис билиривис, сен өөрениң эң хеймери турдуң. Аваң аарыырга, сени Ооржак Хорлуу деп кижи уруглар бажыңынга дужаап берген чүве, ынчангаш оон ыңай сураглаваан-дыр дээрзин бижээш, олар Светланага эки чүүлдерни күзээн.

Бо чагаадан эгелээш, Монгуштуң төрелдериңче бичии исчигеш угланы берген. Ону эдерип, сураглап турувуста, Балгазында туберкулёзка удур санаторийде Ондар Кызыл-оол редакцияже чагаа бижээн. Ында Светлананың авазы өг-бүлезиниң ишти-биле 1965 чылда Чөөн-Хемчикте «Большевик» колхозта чеде бергенин болгаш оон өске-даа төрелдериниң дугайында тодаргай медээни дыңнаткаш, С. Монгушка эки өөредилгени, аас-кежиин күзээн чылыг сөстерни бижип, төрелдериңге чеде бээрин чагаан болду.

ЧАГААЛАРДАН ОДУРУГЛАР

Редакцияже болгаш Светлананың бодунче чер-черден, оон төрелдериңден болгаш танывазы — мырыңай өске-даа кижилерден чагаалар улай-улай шуужүп, бот-боттарын немежип, бирээзи бир-ле чүвени илередип, тодарадып-ла турар болган. Харын мооң үжурунда Монгуштуң төрелдери дурген тыпты бээр аргалыг болган. Чагааларда эки күзелдер, угаангыр сүмелер-биле кады, боттарының төрээн уруун мынчага-дээр сураглап тып албаан дээш, Светлананың аазын, иезин шыңгыы чемелеп турар одуруглар-даа бар болгулаан.

«Сээң аваңны 1936—1937 чылдардан бээр таныыр мен. Шеми хемге-ле төрүттүнген, өскен кижи. Оон төрелдери база ында... Мында, Хорум-Дагда база бар. Света, бир әвес Шеми хемге чеде бергеш, Иликчиниң уруу мен дээр болзуңза, та чеже кижи сени төрелим-дир сен дээр ыйнаан!

Үр үеде ужурашпаан соонда, аваңга чоокта бир ужурашкан мен. Ынчалза-даа ында-мында уруум бар дивээн, «Кускун кара-да болза, төлүнге хараа» деп үлегер чугаа бар. Аваңның мынчага дээр сени тыппааныныңның баажызын билип чададым. Мен 8 оолдуг, 2 кыстыг кижи мен, урулгарымның келир үези, әртем-бижиктиг кадрлар болуру дээш, кандыг-даа ажылдан чалданмайн, торулбайн ажылдап чоруур мен. Ынчангаш сени бодум урулгарымга демейлеп, өг чагааны кээргел-биле номчаал харыыладым» деп, Чөөн-Хемчиктиң Хорум-Дагда бызаңчы М. Комбу бижээн.

Светлананың иези, дунмалары, акызы Шемиде чурттап турар дээрзин дыңнатпышаан, Борбак-Арыг суурда почтальон Зоя Монгуш: «Иликчин дээрзи шаанда уруумну уруглар бажыңынга дужаапкаш, ол хевээр тыппайн барган мен деп, дыка-ла муңгарап чугаалаар кадай чораан—деп бижип турар.—Оон уруу Светлана. Ону дүрген дыңнадырын диледим. Иликчин-даа амыраан боор... Мен бодаарымга, ол уруг Шемиге чедип келирге, иези, бүгү төрелдери хөлчок өөрүүр, олар санчок хөй» деп, ол бодунуң чагаазын дооскан.

«Силериң «Шынга» үнген чагааларны номчаал, бо суурда аваңбиле атташ угбайга четтим. Ол солунну уруглар ынга номчудуп алган, өөрээн олур. Силер дыка-ла өөрүшкүлүг-дүр силер, Света. Барып-барып аваңарны тып алган! Төрелдериңерге чедип кээр боор сен деп идегеп турар мен. Кызылдың профтехучилищеде мээң Елена Куулар деп дунмам бар. Бир әвес күзээр болзуңза, оон-биле таныжып ал, ол дыштанылгада бээр кээп турар кижи. Мыңдыг аас-кежиктиг болганыңарга изиг байыр чедирдим» деп Шеми школазында пионер вожатыйы Клара Куулар бижээн.

«Шын» солуннуң редакциязынга болгаш С. Монгушка үстүнде ышкаш чылыг сөстүг чагааларны Өвүр районда П. Сайн, Шеми школазының өөреникчизи Д. Кара-Сал, Чадаана ортумак школазының өөреникчизи К. Куулар болгаш өске-даа кижилер бижээн. Оларның аразында чамдык даан бодаашкын-биле, Светлананы бодунуң төрели азы таныыры өске кижиниң уруу боор деп бодап-даа бижээн кижилер бар. Дилээшкинге үүр турбас боор! Ындыг чагааларга Чөөн-Хемчик районда Ленин аттыг колхозтуң хойжузу Болат Монгуштуң Светлананы бодунуң кады төрээн дунмазы деп бодааш бижээни. Өвүр районуң Бора-Шайда Куулар Комбу-Доржунуң ук уругну Ак-Довуракта Иликчин деп кижиниң уруу деп билгеш бижээн чагаалары хамааржыр.

ЧӨПТҮГ ЧЕМЕЛЕЛДЕР

Чаш уругнуң салым-чолу дээш сагыш чөваашкыннары ак сеткилдиг кижилериңнің бодалын аажок доюлдурары чугаажок. Чамдык номчукчулар уругну кээргеп, оон чаагай сеткилин үнелевишаан, оон ада-иезин боттарының чагааларында чөптүү-биле чемелеп турар. Оларның аразындан ийи-ле чагаадан одуруглар киириптээли.

...«Сээң төрелдериңниң, ыланғыя аваңның, ачаңның талазындан бичии уругну, харын-даа төрүп-ле каан күжүр төлүн, чаш турда уруглар бажыңынче чорудупкаш, ол хевээр сагыш чөвааааны дыка-ла хомуданчыг-дыр. Уруун мынчага сураглаваны болгаш тып албааны дээш, ие кижи болгаш, Монгуш Иликчинни дыка-ла чемелеп, харын чөгенип, төрелдерин сураглаан уруу сени дыка кээргеп олур мен, Света»—деп, Чөөн-Хемчиктен А. Настыкова бижээн.

Бис «Шын» солуннуң 306 дугаарында «Светлана төрелдерин тыпкан» деп эгелиг чүүлдү таныштывыс.

Бо материалды номчаал, шынаппла кижиниң сагыш-сеткили хайныгып, ада-ие дээр ат чок Иликчин Дагбыевна Монгушту база Михаил Мижит-Доржуевич Мөчек-оолду дыка-ла буруулуг деп санаар бис. Мындыг салым-чолдуг чашты канчан черле кээргевес боор, а ада-иениң сагыш салбааны — бистиң үениң мораль талазы-биле дүрүмүнге канчап-даа таарышпас чорук-тур. Ынчангаш бо ада-иениң амгы үеде уруунуң дугайында чүү бодап чоруурун редакция дамчыштыр таныштырарын дилединис.

Кижиниң ада-иезинден үнелиг чүве чок, ынчангаш Светлана оларны дилеп, тып алырын ораддашкан, а херек кырында олар Светлананың кижизидилгези, аас-кежик, салым-чолу, келир үези дээш сагыш салбаанныр. Светлана чүгле бистиң төрээн чуртувустун, Коммунистиг партиябыстың ада-иезиг сагыш салыышкыны-биле кижи болган. Ада-иезин, ха-дунмазын тып алганы аңаа канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү!

Ол ха-дунмазы-биле эдержи бээр, эш-өөрү Светлананы кажан-даа кагбас. Ынчалза-даа Иликчин Дагбыевна биле Михаил Мижит-Доржуевич Светланага ада-ие болур эргези бар бе?

Мөнгүн-оол КУУЛАР,
Александр КУУЛАР.

МУРНУНДА БАЙДАЛДАН БИЧИИНИ

Ада-иелиг бичии уруг уруглар бажыңынче канчап чоруй барганы? Бо айтырыг номчукчуларны база сонуургадып турар. Маңаа хөй чүве биживейн, ол дугайын билип алырынга дузалаптар бир чагаадан каш одуругну көрөөл.

«Экии, Монгуш Света! Сеңээ таныдывыс Хорлуу Ооржак бижип ор мен. Уруум сээң «Шын» солун дамчыштыр бижээн чагаанны номчудувус. Төрелдериң айтырганың кончуг шын-дыр. Мен ону тайылбырлаайн.

Мээң мөчээн ашаам биле сээң ачаң алышкылар улус. 1951 чылда олар оор кылгаш, шиитиргеп. Ынчан сээң акыларың, угбаларың дорт кижи турган. Олар өлгүлээн соонда, сен бир харлыг чаш артың. Ынчан сээң аваң меңээ келгеш: «Меңээ уруглар хоржок, ызыырмас-тыр. бо уругну доруктур азырап көр» дээш меңээ эккеп берген. Боду ажыг-шүжүгден, амыдыралдан бергедээш, кылаштап чорупкан.

Оон сөөлүнде мээң кадыым баксырап эгелээн. Ынчангаш бодумнуң бичии дунмам биле сени уруглар бажыңынга дужаап берген мен. Кызылга ийи чыл хире чурттап турган, сени улуг хун санында барып көрүп турдум. Кадыым байдалы улам баксыраарга, мени Ак-Довуракче эмнедип чорудупкан. Бир чыл ажыг эмнеткеш, чугээр апарган, Кызылга барып, сени сураглаан, тыппайн барган мен».

Светлананың ада-иезинден аңгыланы берген байдалы ындыг-дыр. Оон сөөлүнде Монгуш Иликчин болгаш М. Мөчек-оол оларның өг-бүлези бузулган, тус-тузунда амыдырай бергилээн. Ол чорук уруун кызып дилээринге оларга шаптыктыг болганы база чадап чок.

ТӨРЕЛДЕРИ ЧҮНҮ БИЖЗЭНИЛ

Моңгуш Иличчинниң 3 чагаазы бистиң мурнувуста бо. Бирээзи уруунга, ийизи—редакцияга. «Экии, уруум! Өрткен хөй чылдарда кайы хире чурттап чордуң?... Кызылга чурттап турган, сени баштай яслиге, оон соонда дарганың болгаш эмчилериң сүмези-биле уруглар бажыңынга тургузуп кааш, үш чылда улаштыр барып көрүп турдум...

Уруглар бажыңы өскээр кеже берген соонда, сени ыңай, бээр сураглааш, тып чадашкан мен, уруум. Солунда бижээниң шупту шын-дыр, кончуг-ла амыран, өөрүп тур бис...»

Дараазында ийи чагаазында «Света мээң уруум шын» деп каш катап бадыткавышаан, уруун чеде бээрин чалап, хөй удаа дилеп турар. Аңаа улаштыр Светлананың акызы Ким Моңгуш болгаш чаавазы Сима Моңгуш сеткил-сагышка дээп турар чагаа бижип, аңы-чаавазы ылап бис деп бүзүредип, улуг өөрүшкүзүн илереткеннер. Сөөлүнде Моңгуш Ким дунмазынга белек-селектиг ужурашкаш, барганы ол (дораан кээр дээрге, өг-бүле чаа чаш уруглуг апарган).

Михаил Мөчек-оол чагаазын мынчаар эгелээн: «Багай аданың өөрээн чагаазы... солундан чагаан тып алгаш, ачаң мен өөрээнимден, чолдак кудуруум-биле черниң довураан буртуладыр шаптылап ор мен. Дириг чораан уруум тып алыр мен деп кым бодаан боор!...» Оон ыңай өг-бүлезиниң мурнунда байдалын, Светлананың кады төрүттүнген (ам чок) угба, акыларын санап бижээн. Уруун тып алыр дээш, дилеп чоруп турганын бижээн болгаш ол дугайында албан черлериңден алган харыыларын (ол Мөчек-оол Светлана деп дилеп турган, сөөлгү документини 1961 чылда алган) база бодунуң фото-чуруун уруунче чоруткан. Оон-биле кады Светлананың ында акызы Моңгуш Кашпык-оол база чылыг сөстүг чагаа бижээн. Адалышкылар Светлананы оларже чеде бээрин чалаан.

ТҮҢНЕП ТУРА

Үстүнде чагаалардан бистиң совет кижилериңниң чаагай сеткилиниң, кижи дээш сагыш салыышкынының чайынначак херечизин, оон-биле кады коммунистиг идеяның, совет тургузугнуң чаагай чаякчы күчүзүн эскерип көөрү берге әвес-тир. Кижи кижиге — өөнүк, эш болгаш акы-дунма дээрзиниң көскү чижээ бо-дур. Светлана Монгуш чүгле болунуң төрелдерин тып алырындан аңгыда, аңаа төрел әвес-даа бол, чеже акы-угбаларны, дунмаларны, эштерни тып алган-дыр!

Светлананың ада-иезин чемелээнер база чөптүг. Ынчаарга олар бо чүүлду номчаал, нарын байдалдың турганын биле бээр боор деп идегээр бис. С. Монгуш төрелдеринге, бүгү-ле чагаа бижээн кижилерге улуг өөрүшкүзүн илереткен.

Бистер, «Шынның» номчукчулары, ажылдакчылары, Светланага улуг аас-кежиин-биле холбаштыр байыр чедирип, эң эки чүүлдерни аңаа күзээли.

ДАШТЫКЫДА

Демиселчилернин съездизи

ХАНОЙ. СЭТА-ның корреспондентизи И. Кобелевтиң дамчыдып турары болза:

Чаа чылдың эгелээни маадырлыг вьетнам улустуң амыдыралында улуг болуушкун-биле демдеглеттинген. АКШ-ка удур, төрээн чуртту камгалаар дээш демиселдиң маадырларының болгаш шалыпчыларының IV съездизи Национал хуралдың хуралдаар залында ажыттынган. Маадырлыг шериг кезектериниң, үлетпур будүрүлгелериниң, көдээ ажыл-агый кооперативтериниң 500 ажыг төлээлекчилери чурттуң бүгү будуннарындан найысылалда чедип келген. Съездиниң ажылынга киржири-биле оларның келгени ол. Президент Хо Ши Мин баштаан партияның болгаш чазактың удуртукчулары съездиниң президиумунга көстүп кээрге, оларны диңмиттиг адыш часкаашкынывыс-биле уткаан. Съездиниң президиумунуң мурнундан Хо Ши Мин делегаттар — армияның болгаш улустуң алдарлыг төлээлекчилеринге изиг байырны чедирип, америк агрессияга удур вьетнам улустуң чөптүг демисели туюлунга чедир тиилээр дээрзинге бүзүрелин илергейлээн.

Оон дараазында ВДР-ниң премьер-министриниң оралакчызы Ле Тхань Нги съездиниң делегаттарының мурнунга делгереңгей илеткелди кылган. ВДР-ге удур агаардан дайынны чорудуп турган, вьетнм улусту коргудар, дүжүп бээринче ону албадаарын оралдашкан америк дайынзыракларының бодалдарының бүрүн буурап дүшкенин америк агрессияга удур вьетнам улустуң ийи чылда чорудуп келген демисели көргүскен деп, ол медеглээн.

Съездиниң мурнундан Ле Тхань Нги дайылдажып турар Вьетнамга өртек чок, аажок улуг дузаламчызы дээш социалистиг чурттарның коммунистиг партияларынга болгаш чазактарынга ханы өөрүп четтиринишкинни илергейлээн. Социализмни тургузарынга болгаш америк агрессияга удур демиселге вьетнам улуска дузалап, дайын үезиниң аар-берге үүргезин болгаш качыгдаашкынын вьетнамнар-биле хол-холундан тутунчүп алгаш, кады эрттирип турары социалистиг чурттарның тускай әртемиглериниге онза байырны ол чедирген.

Улан-Баторда байырлыг хурал

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). МАРП ТК-ның болгаш МАР-ның чазааның органы «Унэн» солуннуң он муңгу номериниң үнгени-биле холбаштыр Улан-Баторнуң хөй-ниитизиниң хуралы аңаа болган. МАРП ТК-ның Политбюрозунуң нежигүнү, МАРП ТК-ның секретары Д. Моломжамц «Унэн» солуннуң редакциязычга МАРП ТК-ның болгаш МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң байырлыг чагаазын номчаан.

Оон дараазында Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң секретары Ц. Готов «Унэн» солунну Сухэ-Батор ордени-биле шаңнаар дугайында МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң чарлыын номчаан.

Хуралга «Унэн» солуннуң кол редактору Ц. Намсрай илеткел кылган. Ол хуралга Ю. Цеденбал, партияның болгаш чазактың өске-даа удуртукчулары олурушкан.

«Правда» солуннуң, Журналистериниң делегей организациязының, Көрейниң Күш-ажылчы партиязының төп органы—«Нодон синихи» солуннуң, Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының төп органы «Непсабадшаг» солуннуң төлээлекчилери байыр чедирип, чүве чугаалаан.

1626 самолетту андара аткан

ХАНОЙ. (СЭТА). Январь 5-те Вьетнамның Демократтыг Республиказының Тханьхоа можузунуң агаарынга 1.626-гы америк самолётту андара аткан. Ол дугайын ВИА агентилел дыңнадып турар.

АЗИЯ, АФРИКА ЧУРТТАРЫНДА

Суванна фума: Лаос нейтралдыг болур ужурлуг

ВЬЕНТЬЯН. СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга Лаостуң премьер-министри ыыгуур салгакчызы Суванна Фума Тайбың, нейтралитет болгаш хамаарышпас чорукче Лаостуң улузунуң чүткүлдүүн база катап демдеглээн. Нидий-Кыдатка тайбың дээш, Лаосче дайын чалбыыжының калбарып турарынга удур санаалдаан.

Совет-лаос харылзааларының найыралчы шынарын Суванна Фума демдеглээн. Лаостуң нейтралитедин Женева дугуржулгаларынга чарлаар талазы-биле Совет Эвилелиниң көргүскен улуг дузаламчызын кажан-даа утпас бис деп, ол демдеглээн.

Конгонуң (Браззавиль) Министрлер чөвүлелиниң хуралында

БРАЗЗАВИЛЬ. Конго Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң хуралы аңаа болуп эрткен.

Министрлериниң мурнунга чүве чугаалап тургаш, президент Массамба-Дебаның айытканы: Конго Республика (Браззавиль) ёзулуг тудугжу болган турар төлээде «социалистиг субботниктерни» массалыг күш-ажылчы шимчээшкин болдурары эргежок чугула. 1967 чыл республикага күш-ажылдың лозунгу-биле эртер ужурлуг дээрзин ол чугаалаан.

Дээди өөредилге төвүүн чанында садыг факультединиң ийиги курзунуң ажыттынганы-биле холбашкан бүгү чарыгдалдарны бодунга алырын Министрлер Чөвүлели шиитпирлээн.

ТАНАЖЕ КИИРЕР ЧҮҮЛДЕРНИ КЫЗЫГААРЛААНЫ

АКРА. Даштыкы садыг балансызын экижидер сорулга-биле Таныың чазаа бо үеде чурттуң иштинде бүдүрүп турар спирт болгаш өске-даа бараанларны чурт иштинче киирерин кызыгаарлаар деп шиитпирлээн. Чурт иштинче киирер бараанларның дөзызында серенги, саазын, сигареттер, хөвең-саазып постен кылган костюмнар болгаш өске-даа бараанларны кызыгаарлап турар.

(СЭТА).

Кескен ыяштың будуун чыырын чамдык улус «хей чүве, бичии уруглар ажылы-дыр оң» дээр чадавас. Херек кырында ол эң аар ажылдарның сапынга кирер. Ыланғыя кышкы соокта онза берге. Ынчалза-даа Ырбанның ыяш ажы-агый чериниң ажылчыны, комсомолчу ОЛЬГА БАКЛАНОВА чайның изиинде дег, дер-бузу бурулаан, шалыпкын ажылдан турарын мында тырттырган.

Д. АНАЙ-ООЛДУҢ фотозу.

ЫНАКШААННЫҢ СЕТКИЛИНДЕ

Карак әлээже пат-ла билир бажыңы... Агарты чугайлап каан, ынчалза-даа эрги-ле чарыктар, шыйбактар, ачазының эрги сарыг барбазын азар улуг кадаг язынден бээр таныш. А амыдырал шуут-ла бир янзы, хүн, дуннуң эртери безин өске. Суурнуң сайгылгааны өжер душта авазы деп дээш дувуреди-ле бээр ийик, а ам Любаның оожум, хоюг үнү ол дугайын сагындырбас-даа.

Андрей биле Люба кежээниң-не ийилээн хөөрешкен олурар. Люба стол артында кыдыраштар көргеп, кызыл будук-биле ында-мында эткилээн, өттүндүр бижиир үжүктер үлегерин чураан, «далашпайн бижи», «бижиринде, холун эртир баспа», «дески бижи» деп айыткан олурар азы орун кырынга кандыг-бир номну ашкылаан чыдар. Андрейниң ажылы чаңгыс: эрги хоолар эгеп, хола айлыг чүгенин олар-биле каастаан олурар.

А чугаа үзүлбес. Чайын ужурашканы, чүнү-чүнү бодап чорааннары, бир-ле кежээ кино көргени, сиген кезилдезинге турганы, сөөлгү хүнүнде Любаның идиниң ээжээ турлу бергени ийи кижиниң сактыышкынынга каш янзы талазындан чуруттунуп эрткен. Ынчалза-даа чугаа эрткен үеже оон ыңай ханылавас, чүге дизе ийилдирзинге билдингир сактыышкын чок, арай-ла эпчок. А келир үе—мурнунда, оон чурумалын каңчаар-даа ылавылап чуруур болза, чаңгыс кежээден эртпес.

— Бора биле Тевеккей болза черле чугаазы төнмес боор ийин, Кара чаштан тура чүнү кады көрбээн, каңчаар ойнаваан, кайнзар барбаан чүве дээр—деп, бир-ле кежээ Люба чугаалаан. Оон оозунга эпчоксунгаш, каңчаар-даа аайын тыппайн, Андрейге мынча деп саналдаан: — А-дырам, Андрюша, мээң альбомумну эккелем, ийилээн кады көрээли. Мен тайылбырлап бээр мен. Сен база айтыргылап олурар сен.

Андрей бичежек хүрен чемоданның аксын ажыдыпкан. Дүктегер ак сарыг даштыг альбом ында чыткан. Андрей ону Любага ап берген. Аныяктар чаңгыс сандайга олурупкаш, альбомну ажып, чуруктарны көрүп эгелээн.

— Бо бичии уругларны көрүп тур сен—деп, Люба тайылбырлаан. — Оларның аразында мен база бар мен. Уруглар сады-дыр. Кайызы деп бодаар сен?

Андрей ол-бо талазындан көргүлээн.

— Кай, мени, мээң овурумну эки билбезиң ол бе?—деп, Люба чемелээн.—Мен болза сени шагда-ла хевирлеп таныптар мен ийин. Че, чоонган сен моң? Кымдың думчуу кандыг-дыр? Кым каңчаар көрүп алган-дыр? Азы Люся чок-тур бе?

— Кижи амытанның өзери билдиртпес-даа: амыдыралдың үрезини бичии, дыка хныыр шыгжаттынган, ол хирезинде ол калбарып өзүп келир. Ында кандыг чажыт барын кым баш удур бодап билир боор—дивишаан, Андрей Любаның арнын танып каан.— Мындыг турган-дыр болар, а ам мындыг — дээш, кадайын ээлдир кужактаан.— Соңгу изин истээн ыт аспас, соон уктап бодаан кижи алдавас. Айтыргылап көөр-дүр ийин: болар каңчаар чуруттап чоруур ирги? Сеткилиниң бичиизин салбас бе? Албанның ийи чадазының аразынга адып кааппас бе?

—Соксап көр, Андрюша, кижи шоотпа.

Кадайы чалынза-даа. Андрей улам өлүрүшкен:

— Аныяк кижиниң оруктары чаа. Оларны биче сеткил-биле эртсин, чүгле ынчан бедиктен бедиир, дүргенден дүргедээр, ыраатан талыяр... Өскээр сөглээрге: сугнуң тереңнерге үе—мурнунда, оон чурумалын каңчаар-даа ылавылап чуруур болза, чаңгыс кежээден эртпес.

— Бора биле Тевеккей болза черле чугаазы төнмес боор ийин, Кара чаштан тура чүнү кады көрбээн, каңчаар ойнаваан, кайнзар барбаан чүве дээр—деп, бир-ле кежээ Люба чугаалаан. Оон оозунга эпчоксунгаш, каңчаар-даа аайын тыппайн, Андрейге мынча деп саналдаан: — А-дырам, Андрюша, мээң альбомумну эккелем, ийилээн кады көрээли. Мен тайылбырлап бээр мен. Сен база айтыргылап олурар сен.

Андрей бичежек хүрен чемоданның аксын ажыдыпкан. Дүктегер ак сарыг даштыг альбом ында чыткан. Андрей ону Любага ап берген. Аныяктар чаңгыс сандайга олурупкаш, альбомну ажып, чуруктарны көрүп эгелээн.

— Бо бичии уругларны көрүп тур сен—деп, Люба тайылбырлаан. — Оларның аразында мен база бар мен. Уруглар сады-дыр. Кайызы деп бодаар сен?

Андрей ол-бо талазындан көргүлээн.

— Кай, мени, мээң овурумну эки билбезиң ол бе?—деп, Люба чемелээн.—Мен болза сени шагда-ла хевирлеп таныптар мен ийин. Че, чоонган сен моң? Кымдың думчуу кандыг-дыр? Кым каңчаар көрүп алган-дыр? Азы Люся чок-тур бе?

— Кижи амытанның өзери билдиртпес-даа: амыдыралдың үрезини бичии, дыка хныыр шыгжаттынган, ол хирезинде ол калбарып өзүп келир. Ында кандыг чажыт барын кым баш удур бодап билир боор—дивишаан, Андрей Любаның арнын танып каан.— Мындыг турган-дыр болар, а ам мындыг — дээш, кадайын ээлдир кужактаан.— Соңгу изин истээн ыт аспас, соон уктап бодаан кижи алдавас. Айтыргылап көөр-дүр ийин: болар каңчаар чуруттап чоруур ирги? Сеткилиниң бичиизин салбас бе? Албанның ийи чадазының аразынга адып кааппас бе?

—Соксап көр, Андрюша, кижи шоотпа.

Кадайы чалынза-даа. Андрей улам өлүрүшкен:

— Аныяк кижиниң оруктары чаа. Оларны биче сеткил-биле эртсин, чүгле ынчан бедиктен бедиир, дүргенден дүргедээр, ыраатан талыяр... Өскээр сөглээрге: сугнуң тереңнерге садды көдүрер, сеткилдин бичезин ботту көдүрер...

— Дыннын үзүү херек, дылдың кысказы херек: ынчаар болзуңза, ажыңа бээр мен, моңу бодап көр!

Люба чудуруун арыыган.

— Сээң шевергин бичии холдарың кижи коргар хире әвес чүвел моң?

— Көргей-ле бис. Сени каңчаар чагыыптар әвес бис.

— «Бис» деп кымнар боор?

—Ха-ха-ха!

— Ба, бо чүүл?

— Ха-ха-ха!

— Ийин тыппас мен.

— Ында тып чадаар чүве чок. «Бис» дээрге-ле, холум-биле мен бодум-дур мен ийин. Оюн бажы орааштыг әвеспе, сен бодуң эгелээн сен. Чөп сөс болза харыы турбас ийик, чөңгээ соске шын кайын турар... Че, оон ыңай көрээли.

Люба улаштыр альбомун ажып эгелээн. Андрей эскерип олурарга, кадайы оолдар чуруктарын шоолуг адавас, колдуунда-ла уругларынын тайылбырлаар. Ынчалза-даа чүве ыыттаваан: кижи өскүже каяа, чүнү каңчап, кымнар-биле кады ойнап чорбас боор. Чүгле сөөлгү чуруктуң кончуг үр көрген: Люба шору өзе берген, саглалчыңнаан чечектерлиг чодураа чанында оол кижи-биле кады турган. Олар дыка хөглүг, оюнзак чугаалажып турары илдеп.

— Бо кым боор?—деп, Андрей айтырган.

— Чаңгыс класска кады өөренип турган бис. Чедиге чедир. Оон өөредилгезин ара каапкан чүве. Шериг чораан келгеш, өг-бүлелиг чурттап чоруур. Ачамның бир кожазының оглу-дур ийин.

— Бо чурукту көөрүмге, Тевеккейниң мындалгы чугаазы, Бора-биле кады ойнап чорааны сагыжымга кирип кээр-дир ийин—деп, Андрей баштактанып чугаалаан. — Сактырымга-ла, сеп бо оолга мынча деп турганзыг сен: «Бо чодураанның үстүү будуун чыттап көрзе». А оол тоомча чок: «Чыгавыттан». Сен холун сунар сен: «Четпес-тир». А ол: «Бедиктенип ал» дээр...

— Ийет, ийет!—деп, Люба үзе кирген.—Чүгле «ол» диве, «мен» деп адап ал. Чүге дизе, сен чогаадып ор сен. Ындыг таварылгада мен турган: «Сандай чогул, төш-даа көзүлбес» дээш долгандыр көрзүнер ийик мен.

(Төнчүзү 4-ку арында).

ДЫШТАНЫП ОЛУРА НОМЧУҢАР

Сакманщикке чагыг

Ишкээр, дашкаар үнүп кедер
Идиктерден артыктап ал.
Ажыл соонда солуй кааптар
Арыг хевиң база утпа!
Челбик соонтан камгаланыр
Чеңи-чогуң кедип аар сен.
Ночал, сава, айыыр тудар
Холуң хавын база кагба!
Төрээн хойлар хураганын
Дегерезин менди алгаш,
Мурнаичылар одуруунга
Мурнувустан төлээ болам!

К. ДОЛБЫР-ООЛ.

Улуг-Хем район. Арыскында эмнелге пунктузунуң эргелекчизи.

Чолаачы кыс

Нөгаан дөргүн булактарлыг
Ооруг черге ойнап өскен,
Сайын-Маадыр Тамаразын
Чарашсынмас кижи-даа чок.

Чидиг кызыл шырай арны
Ширииин шыңгыы болза-даа чок,
Күскү кудай кызаңнаан дег,
Хүлүмзүрүш кыннып чоруур.

Зртежизи кушкаш ышкаш,
Зрги-Барлыг эрес кызы
Газикти чолаачылап,
Кара чажы хадып чоруур.

Билзектерлиг холу-биле
Биргээр долгап халдып орда,
Шыра-Булак сайы-дажы
Шыңгырады дагжап чоруур.

Сыңызларга демейлешпес,
Сылдыс ышкаш карактарлыг.
Бөдүүн ишчи Тамараны
Бөгүн база көрүп турдум.

Кара тыргаан кылаш кылдыр
Кабинага олурупту,
Өле баштыг Сайын ирей
Өөрүшкүлүг туруп кагды.

Күжүгет ЧӨЛБЕЯК.

ЧОННУҢ МЕРГЕН УГААНЫНЫҢ ЭРТИНЕЗИ

Бо чылын Тыванын дыл, литература болгаш төөгүнүн эртем-шинчилел институду Мария Хадаханың болгаш Олег Саган-оолдуң чыл тургусканы «Тыва үлегер домактар, чечен сөстерниң» ийги үндүрүлгезин ном кылып парлаан. Бо ажыл болза тыва чоннуң төөгүзүн болгаш этнографиязын база улустуң аас-чогаалының бир онзагай хевирим, оон эдилекчи-чогаадыкчыларының философтуг мировоззрениезин өөренип көөрүнге чугула үнелиг ажыл болур.

Үк ажылды орус дыл кырынче очулдурганы база эң чугула. Ол чорук, тыва чоннуң бурун шагда канчаар амыдыралы, чурттал чораанын, оларның боттарының хөй санныг дайзыннарынга канчаар удурланып, маңгысталчак, кара сагыштыг кижилерни көөр хөңнү чок чораанын хөй национал улустар номчуп таныжар.

Үлегер домак бичии хемчээлдиг, допчу-даа болза, оон утказы ханы, чамдыкта хөй янзы, мерген күштүг болгаш шулукчүдүп аянчыктан тургузуглуг болгай. Оон шак ындыг нарын, берге тургузуун бүгү талазы-биле орус дылче очулдурары берге дээрзи тодаргай. Ынчалза-даа авторлар үлегерлериң хөй кезиин эки кылдыр очулдуруп, оон алыс утказын чоокшулаштырып бижээннер.

Кара сеткил чыда,
Злость что шило,
Харам сеткил дужак.
Скупость что путы.
Куш төлү када-даа ужар,
Птенец оперился —
всюду пролетает,
Кижи төлү када-даа чоруур.
Ребенок вырастает —
везде побывает.

Чамдык домактарны деннелгениң болгаш домакта холбааларның дүрүмүн ёзугаар тургусканы эки.

Эзремниң дүвү ырак,
Эртемниң дөзү ырак.
Эттиг чаазы эки,
Эштиг эргиин эки.
Глубоко дно моря.
Еще глубже корни знаний.
Одежда хороша новая,
А друг — старый.

Тыва сөстерде, эң ыланғыя архаизм апарган сөстерни орус сөсче очулдурары база берге турганы тодаргай. Ынчалза-даа хемирти, уштук, идээ, чавылдак дээн чергелиг сөстер элээн чоокшуладыр очулдурттунган.

Номну ниитизи-биле эки тургустунган деп санап болур. Ынчалза-даа очулгада болгаш ниити тургузуукда элээн четпес чүүлдер бар. Номнуң четпестерин санап бижиири дээрге-ле, ол ном шуут сан чок дээни ол эвес, харын ону оон экижидип болурунуң аргаларын дилеп турарының бир хевири болур.

Аът болуру кулунундан,
Кижи болуру чажындан.
Конь вырастает из жеребенка,
Человеком становятся с детства

Бо домакта чү-даа амытанның эки мөзү-шынары бичиизинден-не көстү бээр дээн уткалыг, а орузунда ындыг утка чок, харын-даа кулундан аът өзер, кижи бичиизинден-не эки кижизиг алаар дээн уткалыг апарган.

Уялыг куш чаныган,
Уруглуг кижи кээргечел.
Птица гнездо бережет,
Человек — детей.

Мында ийи кончуг нарын утканы илереткен: бирээзинде — аал-оранныг, турум черлиг кандыг-даа амытан оозун бодап чоруур, ынчангаш чаныган дээрзин көргүзүп турар, ийигизинде—уруг-дарыглыг кижи бичии чаштарны ыяавыла бодунуунга дөмейлеп, ону кээргей берген турарын чугаалап турардыр, а орузунда куш уязын каннаар,—а кижи ажы-төлүн каннаар уткалыг апарган. Ол ийи домакты деңнээш, оон орузунга кандыг-даа немелде утка кыыр бодаар болза, тывазында чугаалап турар ханы утканы илередип шыдавайн турар-дыр.

Карак шевери хаая,
Хол шевери ховар.
Не каждые глаза красивы,
Не всякие руки умелы.

Бо домакта «карак шевери» деп сөстү кижиниң ниити мөзү-шынарынга хамаарыштырып, оон караа көскү, холу туттунгурун чугаалап турар. Орузунда «чараш карактар» апарганы таарышпас.

Аът турда, эзер муң чок,
Бижек турда, хын муң чок.
Был бы конь—седло найдется,
Был бы нож — мясо будет.

Орус улустуң «Холу турда моон кай баар» деп үлегер сөзү дег домактыр. «Хын» деп сөстү «хэт» кылдыр очулдурарга домак утка-шынар-даа, тургузуунун-даа талазы-биле дээредеп шыдаваас.

Шывык туткан кижээ ызырар ыт өштүг,
Палка в руках — злая собака лает,

Шынын сөглээн кижээ тепек кижи өштүг.
Правда в словах—глупый человек ругает,

Моңу моон арай бөдүүнчүдүп турган, билдингир кылдыр бижип болур турган. Мында арай бүдүлчак, кижи болганы-ла билип ал шыдаваас хире.

Торга доктаал чок,
Торгу чыдын чок.
Дятел на одном месте не долбит, (эки!)
Шелк в одном месте не залеживается.

Мында «торгу» деп сөстү шын эвес киирген. Угунда «Торгу» деп аң кирер ужурлуг турган.

Чери ырактың чеми элбек деп домакты в дальной дороге без еды не останешся дээни шын эвес. Мында ырак черже баар азы аңнаар дээн уткалыг сургаалдыг домак болур. А орузунда сөстүң утка-шынары чок, сөс чымындызы апаргын.

Номда орус улустуң үлегер домактары-биле дөмейлешкек уткалыг домактар бар. Чижээлээргe:

Кырган аът орук часпас. Старый конь борозды не портит. Моңу орустан старый конь не собьется с дороги дээр-ле болгай.

Муң лан орнунга
Чүс эштиг чор.
Не имей тысячу лан,
А имей сто друзей.

Бо үлегер домакты орустан: Не имей сто рублей, имей сто друзей—дээр.

Алаарниң бажында,
Эзириктиң дылында
Трезвый скрывает,
Пьяный выбалтывает.

Моңу мынчаар очулдурарының орнунга: У трезвого на уме, у пьяного на языке деп адап турарын ёзугаар хереглезе эки турган-дыр.

Ындыг хевирлиг домактар кончуг хөй. Оларны орус дылга чаартып очулдуруп чыпкан, орузунда чугаалап турарын ёзугаар хевээр ажыглаар болза эки деп бодадым.

Деннелге капсырылга хевирлиг кылдыр тургускан домактарның чыындызы шулук алынга таарып турза-даа, оларның дөгерезин тире дузазыбиле кызырып адаарга арай таарышпас хире-дир.

Кыс кааскалгага ынак,
Оол аътка ынак.
Девушка любит наряд,
Парин — коня.

Парин — коня. Бо домакты кызырбайн, «любит» деп сөстү киирип каан болза чараш болгаш чечен кылдыр дыңналгы дег.

Отец гордится сыном, а павлин—хвостом деп домакты Отец гордится сыном, павлин гордится хвостом деп бижээн болза шулукчуг-даа, чечен, чараш-даа-дыр.

Номнуң ушку үндүрүлгези моон-даа эки болур боор дээрзин кузедим.

И. САМБУ.

Критика болгаш библиография

ЫНАКШААННЫҢ СЕТКИЛИНДЕ

(Төнчүзү. Згези 3-кү арында).

— А мен: «Холуң сунгаш, херливит» дизимзе?

— Шыдавас мен. Платьем кыска...

— Ынчаарга мен хая көрүп алыйн.

— Чок, чок! Сен көрүп турунда чыттаксай-дыр мен. Узун кижи дузалап көрем...—дээш, Люба доктаап, хенертен шыңгыы апарган. — Че, болзун. Баштак бажы балалыг.

— А-дыр адыр... Чодураа шымчып чиирингe таарышкан сээн салааларыңны эскерип кааш: «Удавас чодураа чечээ дүжер, оон борбактарлыр, быжа бээрге...» дээр ийик мен. А сен: «Таптыг тепсеп турарында...» дээш, марштап-ла эгелээр сен.

— Чүге ындыг чүвел?

— Ол оол шериг баар деп турган дидиң чоп.

— Эх, Андрей!—деп, Люба хомудаан.—Бо чугаа моон-биле болзуй че. Оон ындыг эвезин билир сен. Бажында харның эриирин даг билбес, бажынга бодалдың кирерин кижи билбес. Сээн чүүү оштап олурарыңны кым билир. Харын эрги демдеглел дептериннiң бирээзин көргүзүп көрем. Сени база шоодуп көрейн, каткы бажыңың халаптыын биле бээр сен.

Андрей кара чемодандан хүрен дептержигеш уштуп эккелген.

—Кижи каттырылкы дег чүү-даа чок. Улустуң кожаннары, кожамыктары бар. «Мен» деп каан болза-даа, мээнии эвес.

— Кажарын моон!—дээш, Люба овуузуннуг каттырыпкан.

Дептержигештиң бирги арнында ону садып алган черин, ай-хүнүн бижээн, Андрейниң адын таныттынмас кылдыр шорбарлап каан. Оон өөрү янзы-бүрү кожаннар бижээш, ай-хүнүн, шагын, адын салгылаан, «саазыны элберээже» азы «карандажы балалгыже» номчуп, ырлап чоруурун чагаан болур. Амгы ырлар база бар. Оларның аразында Андрейниң холунуң үжүү база бо. Люба ыыткыр номчупкан:

Кезек-кезек кара суглуг
Кедек-ле чер мээн чуртум.
Кедээр дыраан кара баштыг
Хеймер кара мээн ынаам.

— Улустуң ыры-лыр—деп. Андрей шугулдаан.

Өске черге мындыг бижимел тывылган:

«Мен чүректиг мен. А чүрек ырылыг. А ыры чажыттыг. А ол чажыт сен-дир сен».

Артында-ла «сен-дир сен» деп сестрениң адаан үш он карандашбиле шыйып каан. Аңгы-аңгы үелерде шыйып турганы база-ла илдеп. Андрейниң ыды читкен.

— Бичизиинде кижи кандыг-даа чораай-ла, кижи шоодар чүве чүү боор, ынаам — деп. Люба чара сөглээн.—Бистиң ынакшылывысты мен канчаар бижээн эвес мен, көөр сен шүве. Сигеи кезилдезинге баарывыс мурнунда сенээ дептержигеш саттырып алыр ийик мен чоп. Ээрдагыр-даа болза—орук эки, эки-багай-даа болза—эжи эки. Бистиң амыдыралывыс эгези, бистин төөгүвүс бо-дур.

Люба ол дептеринге сиген кезилдезинге турганының лугайын чаңгыс хүн-даа арттырбайн бижээн. Эңне эгезинде мынча дээн: «Андрей, бо домактарны доозазын номчуп көөр сен». Оон адаанга шала шавыштыр (каш хонук эрткенде-ле бижээн боор оң): «Чүгле кочулаа, Андрей, салым-чолум ындыг-дыр». Дараазында арында «Төрүттүнген хүнүңде» деп орус ыры дүжүрүп бижээн, сөөлгу домаан карартып каан: «Шынчы чүрээм берипкен мен».

БАШТАЙГЫ ХҮН:

«Дуне чаашкын чагган, сиген кургаарын маназн бис. «Андрей мээн чанымга келир ирги бе, келбес ирги бе?» деп боданып-ла олурдум. Өг чанында кургаг сиген бар болган. Инек чыткан боор. Күп кыны бергеш, дүш дүжедим. Ынчаар болган болза, дыка-ла эки чүве-дир ийин...»

Оон ынай кожамык ырлар бижээн. Бежээ бажынынга чүүү кылганын санап-санап, он бир шак үжен минутаны айыткаш, үлегер домактарның эге үжүүн онзалап туруп бижээн:

О: оол аътка ынак, кыс аткe ынак.

Ш: шаг-шаа-биле турбас, чавылдак көгү-биле турбас.

К: кулун тудар—доозуннуг, куда дүжер—дүвүренчиг.

А: авага ажы-төлү артык, анчыга алды-кижи артык.

Д: дунмалыг кижи дыш, угбалыг кижи ус.

Ы: ыт коданынга ынак, кижи төлүнге ынак.

М: малга маназ херек, кижээ эш херек.

Адаанга шала шавыштыр: «Үлегерниң эге үжүктерин кожупкаш, үнген хүн дег күзелимни билип аар сен. Андрей, сеңээ ынак-тыр мен, чамбы-дипте сенден хайыралыг чүвем чок. Көрүүрүм сен-дир сен, хөөннүүм база сен сен!»

ҮШКҮ ХҮН:

«Дыка-ла изиг болду. Хүнзедир барык-ла дыштанмадывыс. Ынчалзадаа үйгу келбес. Ам ийи шак-тыр. Ол хиреде чүгле сени бодап чыдыр мен, Андрей. Авам албадап чыттырып каан, ам карман фонарынын чырыынга бижип чыдыр мен. Саша көрүп каар болза, хорадааш өлү чарлыр-ла... Сени дээш канчаар сарымнап чоруурумну билир болзунза, Андрей! Эх, сагыжында-даа чок боор ийин! Баштайгы ынакшыл утгундурбас, ынчалза-даа частырыглар боон болур. Эх, дүжээним дег болур болза!»

АЛДЫГЫ ХҮН:

«Мен аная хөлчок ынак мен, ынчалза-даа ол ам-даа билбес боор, мээн арыг ынакшылымны. Мээн чанымга бо-ла келир, чарлыр-ла хөңнү чок ышкаш. Ол боду база-ла ынак, мен ону билир мен. Ам бир дужуп келирге, шуптузуп чажыт чокка чугаалап бээр мен. Кайы хире дидим кыс-тыр мен, билгей аан.

Чаа-Хөлдүң бажынайда
Чагган харның эривезин.
Чараш кара ол-ла хейниң
Сагыжымдан ыравзын.

Ол канчап черле мөңээ ындыг, сагыжымдан ыравас кижи апарды. чогум чү кижил ол? Чоокта чаа-ла шөлээн, сагыш амыр, кымнын-даа дугайын бодавайн чораан кижи ийик мен чоп. Ол кандыг аайлыг чүве болу берди, черле билбес кижидир мен. Ол ам чүүү кылып тур ирги? Мээн дугайымда оода-ла бодап чор ирги бе? Мээн сакпаам адаа саргып чоруурун билип чор ирги сен бе, Андрей?»

СЕСКИ ХҮН:

«Сеткилимни черле ажыдып шыдаар ирги мен бе? Шыдавазымза — хүрүм-дур он... Андрей-биле кады чорувуста, бир-ле черде оол ырлады. Халын дөзүнге кезек ынчап турдувус. Кандыг кончуг ырлаар төл ыйнаан, дыннап-ла турукаам келир болду. Андрейге сөглексээн сөстерим шупту-ла оон ырында бар».

СӨӨЛГҮ БИЖИМЕЛ:

«Ынакшыл деп чүл? Ол болза бирле кижиниң өске кижи-биле каткыхөглүг чугаалашкаш, дугуржуп алгаш, даңгыраан үревес, үзүлбес харылзаазы болур. Бир-ле кижи өске кижиниң сагыш-сеткилинге кирип, өөрүшкүү болгаш мунгаралды денге үлежир, бот-бодун хүндулежир, бот-бодун үргүлчү дилегзинер, кезээде кады чоруур...

Мен дыка хөйнү болап чоразумзаадаа, аная сөглеп диттикпес кижидир мен. Андрей ону билбес боор. Оода-ла сен чоонган кижи боор сен, Андрей, оода-ла сен? Даарталан эгелээш, бээр келбес мен, школага ажылдаар. Аравыс ынчаар ыраары ол бе, Андрей? Оода-ла сен чүге ону ожаавас сен, оода-ла сен, эр кижи аан?».

Андрей тура халаан. Кадайын кужактапкаш, улай-улай ошкап чорда, оозу кузуптар часкан.

— Канчап бардын, эжим?

— Ой та! Хей черге бажым дескине берди—деп. Люба билинген. —Мурнунда ындыг-даа эвес кижи мен.

— А сен аванга чугаала.

— Авамны канчаар сен ону. Чүвениң хевири билдингир хире-дир. Борадан айтырып көөр мен. Авам хоржак, ыядынчыг...

Чугааның аянын Андрей билип каан. Кадайын ошкаалы, бөөлдептер часкаш, соксап каан:

— Сен бодүүнү камнаг, ынаам. Эргимим! Чок, чок! Харын ада-иелериниске чугаалаалы. Олар билип турааш.

— Мындыг эрте канчап чугаалажы бээрил? Олар боттары-ла көрүп каар чадавас. Маназр деп бодаллыг мен.

— Манааш чоорул! Канчаар дыннадыр деп бодаар сен, харын ону чугаала. Дөртээлдиргинге хары угда бе, азы ангы-ангы бе?

— Чүү дээр мен ам! Та кажан болур чүве, ам-даа билдинмес-тир. Элекке дүвүрээш канчаар ону.

— Ажырбас.

Андрейже Люба топтап көрген. Оон өөрүшкүзү, аас-кежии, бышкан честек-кат дег, бүлденейнин турган. Ону көргеш, бодунуң сеткили база хайныгын, караан шийип, чөпшээрежипкен.

Алдын-оол ДАРЖАА.

Чурукчунуң хүлүмзүрүү

СОЛАГАЙ ТАЛАКЫ ЧУРУКТА:

— Соок-ирейлер хөлзеп, дүвүреп чоруп турда, кижи уйгузу келбес ийин!

ОҢ ТАЛАКЫ ЧУРУКТА:

— Чыныып алыылы дээш, кирип келгеш, ийи чеди хонук чедир чурттай бердилер!

В. БОЛЧЕНКОНУҢ чуруу.

Январьда хүнүнүң үнери, ажары, узуну

Үнер.	Үнер агы.	Кежээ ажары.	Узуну.
1	9.00	16.07	7.07
2	9.00	16.08	7.08
3	8.59	16.09	7.10
4	8.59	16.11	7.12
5	8.58	16.12	7.14
6	8.58	16.12	714.
7	8.57	16.15	7.18
8	8.57	16.17	7.20
9	8.56	16.18	7.22
10	8.56	16.20	7.24
11	8.55	16.21	7.26
12	8.54	16.22	7.28
13	8.54	16.24	7.30
14	8.53	16.26	7.33
15	8.52	16.27	7.35
16	8.51	16.29	7.38
17	8.50	16.31	7.41
18	8.48	16.33	7.45
19	8.47	16.35	7.48
20	8.46	16.37	7.51
21	8.44	16.39	7.55
22	8.43	16.41	7.58
23	8.41	16.43	8.02
24	8.40	16.45	8.05
25	8.38	16.47	8.09
26	8.37	16.49	8.12
27	8.35	16.51	8.16
28	8.33	16.53	8.20
29	8.32	16.56	8.24
30	8.30	16.58	8.28
31	8.28	17.00	8.32

ЯНВАРЬДА АҢНАРНЫҢ АМЫДЫРАЛЫ

Январьда кышкы арыг ыржым-на чүве. Узун, селбегер шивилер ак хар ожуктарны будуктарында агартыр артыпкан тургулаар. А ховуларга соок хат дүн-хүн чокка хадып, ыланғыя артен, кежээ чывар уламна каржыланып турар. Январьда хүн дурту алаан узаар, а соок уламна дыңзыыр.

Куштарның амыдыраарынга эң-не берге үе бо. Кыска, соок хүннүн дургузунда олар тоттур чемненип четтикпейн баар, узун, соок дүннүн дургузунда аштап, арып эгелээрлер. Чүгле доңмас кара сугларда артып калган өдүректернiң амыдыралы тодуг болгаш солун. Уларлар дагларның хүннээрек талаларынга оттап хүнээр.

Январь—кыштың таптыг-ла ортан айы. Аңныр камгалалдыг черлерде болгаш ажыл-агыйларда аннар харын черлик аннарга бодааргa эки чемни чиир: оларга сигенни болгаш өске-даа белеткээн чемнерни кижилер берип турар. Дуюглуг улуг болгаш чиңге аннар ырак-узак тайгасыннарның уутунмас улуг харынга бергедээш, тайгалар эдектериниче оранчок ишкээрлеп келгилээр, хүнээреткүг каттарга оттааш, аная чыда хүнээрлер. Буурлар ам ынайбээр аргыжар чоруун соксаткан, шыргай ыяштыг арыглар иштинде, кара чыраалардыг черлерде өөр-өөр болуп алган турумчун турупкан. Хар улгадып, соок дыңдып келген бо үеде черлик хаваншарның амыдыралынга бергедээшкиннер таварлажыр. Чүге дизе, чер болза шак доңган, үнүштер дөзүнден чем тып чиири бергедээн, ынчангаш олар чем тып чиири белеп черлер кайда ирги дээш улчуп чоруптар, аажок арыг баксыраар, чудап өлүгүлээр таварылгаларга хаая таварышкылаар.

Диннернiң, киштернiң, дилгилернiң, астарның, ондактраларның коданнарның болгаш өске-даа аңелуктернiң кештери январьда бичедаа өскерилбес, харын улам-на эки өң кирип, быжыг шынарлыг болур. Ынчангаш бо аннарны аңнаары үргүлчүлевишаан. Мындыг соок хүннерде диннер уларындан каш хүннерде үнмейн-даа барып болур.

Харның улгадып, соокту дыңзааның ажыглап алгаш, араатан аннар, куштар олча-тывыш хайынарын кыштын бо үеларде күштелдирер. Дырбактыг дүн-хүн чогу-биле кезээде-ле кеденгирлеп кылаштаан чоруур, бөрүлер чыткан азы оттап турган дуюглуг аннарның чаныга кедеп чеде бергеш, олче шурай бээрин, сыын, мыйгак, буур дээн ышкаш дуюглуг аннарны хемнерже сывырып киргеш, доъшка барып чыгап, аная ужуруп алырын оралдажыр. Чүге дизе, дуюглуг аннар доъшка ужуган, ылаңгыя кылама доъштарга таваржы бергеш, олар шуут-ла кээп дүшкүлээш, туруп албастай бээр.

Өрге, тарбаган, адыг дээн ышкаш өске-даа ижээр амытаннарның хаптамырының эргилдези өөжумнаан ижээн чыткылаар. Адыгын болгаш морзуктун ижээннери улуг ханы эвес болганындан олар даашты дораан дыңнап каар. Адыглар январьда ижээнге чыда-ла ооллаар. Улуг адыгның оглу 500 грамм чедип турар. Пеш оларны сүү-биле чемгерер, ол боду чазын ижээнден үнерингe чедир чүү-даа ишпес, чивес.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дүнгген уе-шак дугайында тоол» 10, 11.45, «Сашко» 1.30, «Шантеклэрниң кадыны» 3.15, 5.20, 7.25, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Алдын кас» 10.30, 12.20, «Өлүм чок чоруктун соонда үш хонук» 2.40, «Петр Первый» (1, 2-ги сериялары) 4.50, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Тоолга дөмей элдептиг төөгү» 11, 1, «Хевсурнуң балладазы» 2.50, 4.40, 6.40, 8.40 шактарда.

«ВОСТОК»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Аныяк гвардия» (1-ги, 2-ги сериялары) 11.50, «Дүрүм болгаш кулак» 2.50, «Үш мушкетөр» (1-ги, 2-ги сериялары) 4.30, 8.15 шактарда.

ЯНВАРЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Кышкы эртен» 10, 12, 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Кыночыныды 9.30, «Кижи дүжүп бербес» 10.30, 12.30, «Шантеклэрниң» кадыны» 4.30, 6.30, 8.30, шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Дунаевскийниң алгалары» 12.30, 2.40, «Мээн мелегей чоруумнуң төөгүзү» 4.40, 6.40, 8.40 шактарда.

«ВОСТОК»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Морозко» 11.15, «Балтийниң дээри» (1-ги, 2-ги сериялары) 1, «Хевсурнуң балладазы» 4.50, 6.40, 8.40 шактарда.

МӨГЕЛЕРГЕ БЕЛЕТКЕЛ ХЕРЕК

1966 чыл бистиң амыдыралывыста уттундурбас үе болган. Ылаңгыя кожавыс моол өөнүктеривистиң бистинге кээп, хүрежип, биске чамдык аргаларын көргүскени болгаш бистиң содак, шудаавыска хамаарыштыр улуг сүмелерни киргени хоочун болгаш өзүп олурар аныяк мөгелериске улуг өөредиг болган.

Тываның деңзи аайы-биле чорудуп турар мөгелери бодувусту тыва хүреживиске өске республикаларның мөгелериге үргүлчү алзын турарывыс кончуг хомуданчыг. Зона маргылдаазынга чүгле 1965 чылда бир дугаар черни алган болгай бис.

Моңу алгаш көөрге, бистиң төөгүден хүрежип келген национал оюнувуска кончуг кошкак белеткенип турарывысты, а өске Усть-Орда национал округтун. Якут АССР-ниң мөгелериниң шыырак белеткелин бо эрткен 5 чылдар хереченлеп турар. Бистиң мөгелеривистиң чыл-чылда аштырымышкынга таваржып турарывыстың чылдагааны чүл, ынчаш? Бистиң мөгелеривистиң күжү чедишпес бе? Арга-техникаазы четпес бе? Чок, бистиң мөгелеривисте арга-даа, күш-даа четчир.

Мен бодаарымга, бистиң республикада чаңгыс-ла үүл четпес: мөгелериң белеткелиниң четпезинде, республиканың спорт чөвүлелиниң тыва хүрештi чедир үнелевейн турарында. Мындыг үүлдер бар. 1965 чылда республиканың адын камгалаары-биле Агинскиже чорупкан бис. Эң чиик деңге (56 кг чедир) Барыын-Хемчик районунуң мөгези Ооржак Көгел-ооллуң деңзизи 60 кг болган. Хүреш эгелээринге чедир 4 килограммны бадырар ужурлуг. Эжиис Ооржак «сооттунуп», чиир чемни кызырып, чунар бажыңга пинг буска ийп-үш удаа чунуп, шошкуп турун берген. Маргылдаанын эгелээр хүну келген. Ам-даа 1,5 кг ажыг. Сорулга—хөй деридер, чунар бажыңга кирер, чем ишпес. Ам 3 шак болгаш хүреш эгелээр апарган.

Эжиис Ооржак Көгел-оолга сапыкты, бар-ла турган хевистi каът-каът кылдыр кедиргеш, бажын дүй шарааш, стадионну он долгандыр шошкуткаш, ам деңзизин 56 килограммга үзе киргеш, шыдаар шаа-биле чемгергеш, маргылдааже киирдиис.

Пат турупкан Ооржак ол хүн ийи аштырымышкынга таварышкан, а эртенинде типелгелиг болган. Ынчангаш эш Ооржак дөртку черни эзлээн. Бир тээ деңзи барымдаалаар болганда, деңзини Кызылга-ла чурумчудар ужурлуг.

«Деңзи кызырар чоруктар бо чылын база болгулаан болгаш биске эки түңнел бербээн. Зона маргылдаазынга киржир мөгелериниң белеткели кандыг деп? Чылдың-на деңзи аайы-биле спартакиаданы чоруткаш, оон шилиттинген мөгелерни Кызылга арттырып каап турар. Республиканың спорт чөвүлели ол мөгелер-биле белеткелди кошкак чорудуп, чемнеппр талон бээри-биле кызыгаарланып турар.

Тренировка кылып турар мөгелериң хүн чуруму чок, туралааны-биле чоруп турар. Кежээ орайга чедир садтап, туралааны кылып тургулаары кымга-даа билдингир. Аъшчемни мөгелерге таарыштыр кылза эки деп бодаар мен. Ылаңгыя мөгелерге хүн чурумун шын сагыырыбиле Кызылдың организацияларындан дежурныйларны тургузары черле чөптүг.

Чымылдада арткан мөгелерни белеткээр тускай тренер херек, 1967 чылда бо үүлдү өөренип көөрү шупту мөгелерге күзенчиг. Моолдуң мөгелерни көргеп болгай бис, оларда артык эзт чок. Бо дээрге ур үениң белеткели—тренировкадан, эмчиниң сүмезин шын сагаанымдан хамааржыр. Бистиң мөгелериис кандыг ийик. Мээн бодумдан эгелээргеле билдингир болгай. Ижинде хөй чаглыг, халбаңайныр чоруур, соттунмаан, шаг төңүүчел — дораан аксын ажыптар, деридер, оон-даа ыңай.

Мээн саналым мындыг: 1967 чылда тыва хүрештiң шилиндек мөгелерни тускай лагерь алы курорт ышкаш черлерге тургузуп, баш бурунгаар белеткелди чорудары чугула деп бодаар мен. Ынчангаш аная бистiң республиканың сураглыг мөгелери Сарыглар Семис-оол, Мартаажык, Сарыг-оол (Тере-Хөлдүң) ышкаш байлак арга-дуржулгалыг кижилерден тренерлерни организастаза кандыгыл деп саналдыг мен.

Белеткелди чүгле хүреш болурунуң каш хонук бурунгаар кылырында эвес, а ону будун чыл иштинде чорудар ужурлуг. Мен школамга хүреш организастаар мат (чадыг) тып алыр дээш чадаштым. А маттар тыварының хемчээн спорт чөвүлели ап чорудары чугула. Бодум хуумда, школамда бичии оолдар-биле белеткенип, оларны (24 оолду) хүрешке өөредип тур мен.

1967 чылда республиканың спартакиадазынга чедишкиннiг киришкеш, бодумнуң аныяк төрээн Тываның адын камгалап, зона маргылдаазынга киржир эрге дээш туржур мен. Ынчангаш хоочун болгаш аныяк мөгелерге, чаалап алган чедишкиннерни санап көргеш, моол мурнунда солуннарга үнгүлээн материалдарга үндезилээш, шола аттарны бо чылдан эгелеп тыпсырын үүлдүг деп санаар мен.

О. СҮҮР-ООЛ,
тыва хүреш талазы-биле республика чемпиону.

РЕДАКЦИЯНЫҢ Адрезi:

Кылыл. Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң ораалчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллдиинiң 23-54, агитация болгаш пропаганда киллдиинiң 37-13, кедээ ажыл-агый киллдиинiң 21-47, үлетпүр киллдиинiң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш кедээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллдистериниң 21-27, иштики информация киллдиинiң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргында 32-75 телефонче болгаар

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чавында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кылыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—00711.